

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE İSTİKRAZ POLİTİKASI ÜZERİNE BİR BASIN TARTIŞMASI: “LONDRA İSTEMEZ BERLİN YAPAMAZ”*

Irmak KARABULUT**

Bayram BAYRAKDAR***

Öz

Osmanlı Devleti 1910 yılına gelinceye kadar pek çok defa gelir-gideri dengelemek gibi amaçlarla yabancı devletlerden borç alma yoluna gitmiştir. Aslına bakıldığında 1910 Mayıs ayında başlayan girişim bunlardan yalnız biridir. Diğer istikraz girişimlerinden farkı ise, Osmanlı'nın borçlanma konusundaki en sıkı müttefiki Fransa'nın, Türkiye'nin Üçlü İttifaka yaklaşacağı endişesiyle ve Osmanlı'nın Fransa'dan başka bir yerden istikraz yapamayacağı düşüncesiyle Osmanlı'ya mali şartların ötesinde siyasi şartlar koşması ve sürecin çıkmaza girmesidir. Bunun üzerine henüz Osmanlı mali yaşamında yeni bir aktör olan İngiliz menşeli Türkiye Milli Bankası istikraza girmek üzere sahneye çıkmıştır. İngiliz bankasının sürece müdahalesinin İngiltere'nin müttefiki Fransa tarafından olumsuz karşılanması üzerine İngiltere Hükümetinin de bankayı desteklemediği hatta bankanın Fransa Hükümeti ile arabuluculuk yapmaya giriştiği görülecektir. Bunun sonucunda İtilaf Devletlerince desteklenmeyen Osmanlı Devleti Alman bankalar grubu ile borçlanmayı gerçekleştirecektir. Tüm bu sürecin ilgili devletlerin basınında ayrıntıları ile işlendiği ve çeşitli tartışmalara konu olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Milli Bankası, Osmanlı Bankası, Ernest Cassel, Cavid Bey, İstikraz.

A PRESS DISCUSSION ON BORROWING POLICY OF OTTOMAN EMPIRE THROUGH THE SECOND CONSTITUTIONAL PERIOD: “LONDON DOESN'T WANT TO, BERLIN CAN'T”

Abstract

Up until 1910 year, Ottoman Empire resorted to borrowing as a method of balancing her revenues and expenses. As a matter of fact, the attempt, which was initiated in May 1910,

* Bu makale, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Irmak Karabulut tarafından Prof. Dr. Bayram Bayrakdar danışmanlığında yürütülmekte olan “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye Milli Bankası: Bir Toplum Dönüşürme Aygıtı” isimli doktora tezinden türetilmiştir.

** Doktora Öğr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı (irmak.karabulut@hotmail.com).

*** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. (bayram.bayrakdar@deu.edu.tr).

was only one of them. What distinguishes it from other borrowing attempts is that France, the biggest creditor ally of the Empire, stipulated political conditions beyond financial ones, with the concern that Turkey could become closer with the Triple Alliance and the presumption that Ottoman empire had no other source of borrowing other than France, which brought the process to a stalemate. Whereupon, the scene was set for the new British-originated actor of Ottoman financial life, Turkish National Bank. Upon the negative reaction from British-allied France towards the British Bank's intervention, it is seen that British Government stopped supporting the bank and that the bank even started mediation attempts with French government. As a result of this, Ottoman Empire took the way of borrowing from German group of banks. It is seen that the whole process was treated in detail by the presses of related countries and that the process constituted the subject matter of many discussions.

Keywords: *National Bank of Turkey, Ottoman Bank, Ernest Cassel, Cavid Bey, Borrowing.*

Giriş

Osmanlı Devleti'nin, Batılı devletlerden borç almak zorunda bırakıldığı 1854 Kırım Savaşı'ndan Birinci Dünya Savaşına girdiği 1914'e kadar aldığı borçların nominal değeri¹ 348.376.000 Osmanlı Lirasıdır. Net olarak eline geçen para ise 220.313.000 Osmanlı Lirasıdır. Devletin 1914'deki dış borcu 152.000.000 Osmanlı Lirası civarındadır. II. Meşrutiyet Hükümetleri, yönetime geldiklerinde büyük bütçe açıkları ile karşılaşmışlar, bu açıkların kapatılması amacıyla, her ikisi de Osmanlı Bankası ile olmak üzere, 1908 yılında 4.711.124 Osmanlı Liralık ve 1909'da 7.000.000 Osmanlı Liralık iki istikraz akdetmişlerdir. Bundan sonra da 1910, 1911, 1913, 1914 yıllarında borçlanma gerçekleştirilmiştir².

Meşrutiyet idaresi ile birlikte bütçe oluşturma fikri tekrar doğsa da devrin siyasi, mali durumu sebebiyle bu bütçeler daima açık vermiştir. Bu bütçelerin açık vermesinin sebebi olarak teşrii kuvvetin onayını almadan Hükümetin bütçeye ek veya olağanüstü tahsisat ilavesine salahiyeti olması gösterilebilir. Yine art arda gelen Trablusgarp, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya

1 Nominal, itibârî değer, gerçekte var sayılan değerdir. Paraların, tahvillerin, hisse senetlerinin, çeklerin, poliçelerin üzerinde yazılı olan değere verilen addır ve *gerçek, reel değer* deyimi karşılığında kullanılır. Değerli kağıtların (menkul kıymetlerin) ihraç fiyatları, borsa rayiçleri, muhasebe değerleri nominal değerlerinin altında ya da üstünde olabilir. Bkz. Orhan Hançerlioğlu, *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1993, ss. 363-364.

2 Seyfettin Gürsel, "Osmanlı Dış Borçları", *Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss.683-686. Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994; Hakkı Yeniay; *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1964; Yahya Zekai Tezel, "Notes on the Consolidated Foreign Debts of The Ottoman Empire", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Konsolide Dış Borçları Üzerine Notlar*, The Turkish Yearbook of International Relations, 1972. Osmanlı Lirasının muadili ecnebi paralar şu şekildedir; 0.903 İngiliz Lirası, 22.80 Frank, 18.44 Mark, 4.99 Dolar. Bkz Eldem, *a.g.e.*, s.155.

Savaşın doğurduğu yıkımın masraflarını da göz önünde tutmak gerekir. Bu olağanüstü masraflar da olağanüstü gelirlerle karşılanabilecektir. Milletin olağanüstü vergiler ödemeye gücü olmadığından bütçe açıklarının kapanması da istikrazlarla mümkün olacaktır³.

1910'da Osmanlı Devleti'nin Almanya ile gerçekleştirdiği borç ilişkisi/istikraz, kendisinden öncekilerden ve sonrakilerden aşağıda belirtileceği üzere farklı bir yere sahip olacaktır. Diğer istikrazlardan onu ayıran, Büyük Devletlerin sürece müdahalesiyle ekonomiye ilişkin bir meselenin bir dış ilişkiler meselesine dönüşmesidir. İstikraz görüşmeleri müddetince geçirilen aşamalar basın yoluyla takip edilebilmektedir. Kredi görüşmelerinin başladığı 1910 yazından Kasım ayına geçen sürede *Tanin*, *Sabah* ve *İkdam*'da istikraza ait pek çok haber yayınlanmıştır. "İstikraz Meselesi", "İstikraz Etrafında" gibi başlıkların altında haberlerin toplandığı görülmektedir. *Temps*, *Figaro*, *Debats*, *Times*, *Cologne Gazette* ve daha pek çok yabancı gazetede yer alan haberler tercüme edilerek Türk gazetelerinin sütunlarında yer almıştır. Bu sayededir ki Alman ve Fransız basınının da konuya ilişkin görüşleri takip edilebilmektedir. İstikraza ilişkin haberleri genellikle bu tercüme haberler oluşturmaktadır. Bunun dışında *Tanin*'de Hüseyin Cahid, *Sabah* gazetesinde Diran Kelekyan⁴ istikraza ilişkin başyazılar kaleme almıştır. *İkdam*'ın başmakaleleri ise imzasız olarak çıkmıştır. *The Times* ve *The Manchester Guardian*, ağırlıklı olarak "Turkish Loan" başlığı altında yer verdiği haberlerinde sadece İngiliz basınına yansıtılmakla kalmamış, Fransız, Alman ve Avusturya basınından pek çok habere yer vermiştir. Bunun haricinde konuya ilişkin pek çok baş makale de yayınlanmıştır.

Bu çalışmanın amacı 1910 yazında bir istikraz meselesi olarak başlayan sürecin nasıl büyük devletlerin karıştığı siyasi bir sürece dönüştüğünü, devletlerin olayı ne şekilde yorumladıklarını basını temel alarak ortaya koymak ve bir İngiliz bankası olan Türkiye Milli Bankası'nın süreçteki hareket tarzını belirlemektir. Bu çalışmamızda İngiltere'nin dört önemli gazetesi *The Times*, *The Manchester Guardian*, *The Observer* ve *Daily Mirror*'da konuya ilişkin yer alan haberlerin incelenmesi hedeflenmiştir. Osmanlı tarafını anlamak için de İttihat ve Terakki'ye ve onun politikalarına yakınlığı ile bilenen *Tanin* ve daha muhalif bir çizgideki *İkdam* ve *Sabah*'ın incelenmesi hedeflenmiştir. Ağırlıklı olarak basın taramasına yer verdiğimiz çalışmamızın başlığında, önce Fransız basınında yer alan ve ardından Hüseyin Cahid'in sütunlarına taşıdığı "*Londra istemiyor. Berlin yapamıyor... Türkiye yine bize gelecek*"⁵ cümlesinden yola çıktık.

3 Hakkı Toklu, "Türkiye Mali Tarihi", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul, 1953, s.352.

4 Bu dönemde *Sabah* gazetesinde Diran Kelekyan'dan başka Ahmet Rasim, Mahmut Sadık adında iki başyazar daha vardır. Bkz. Nuri İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul, 1982, s. 275. Diran Kelekyan, makalelerini D. K. imzasıyla kaleme almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Uygur Kocabaşoğlu, *Hürriyet'i Beklerken*, *İkinci Meşrutiyet Basını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, ss. 81- 83.

5 Bkz. "Hakikati Söylemek İçin", *Tanin*, 29 Ekim 1910; "İstikraz", *Tanin*, 8 Kasım 1910.

1. Türkiye'nin Fransa'dan Kredi Alma Girişimi

Osmanlı Meşrutî Hükûmetinin acele olarak gereksinim duyduğu ıslahatlar için yüklü meblağlar gerekmektedir⁶. Ordunun ihtiyaçları da Türkiye'yi büyük bir bütçe açığı ile karşı karşıya bırakmıştı⁷. Osmanlı Hükûmeti'nin 10.000.000'luk bir istikraz için çeşitli maliyecilerle görüşmeye başladığı Mayıs ayında gazetelerde yer almaya başlayacaktı⁸. Bu anlamda ilk hareket rotası Fransa idi. Ancak bu süreçte gazetelere seyahatin kredi bulmak amacıyla olmadığı yansiyacaktı⁹. Cavid Bey, Paris'e gelişinde herkese seyahatinin kesinlikle siyasi nedenlerden olmadığı, hatta bir istikraz akdetmeyi dahi düşünmediğini söyleyecekti. Bu ziyaretin aslında istikraz elde etme amacıyla olduğu anlaşıldığında Avrupa basınının en çok eleştirdiği noktalardan biri Cavid Beyin bu açıklamaları olacaktı¹⁰.

İlk görüşmeler Osmanlı Bankası ile gerçekleşmişti. Osmanlı maliyesini düzenlemekle görevli Fransız Müşavir Laurent ve Osmanlı Bankası bir taslak program hazırlamıştı. Fransız gazetesi *Temps*'in belirttiğine göre Laurent tarafından planlanan ve Cavid Beyce onaylanan ekonomik yeniden yapılanma planı, Makedonya'da 1905'de uygulanan düzenlemeler örnek alınarak oluşturulmuştu. Laurent, planında tüm yerel idarelere ait hesapların Osmanlı Bankasının uygun şubelerinde merkezileşmesi; Bankanın, maliye görevlilerine ödenen tüm gelirleri üzerine alması; yerel Türk yöneticilerin tüm harcamalarının Banka¹¹ üzerinden yapılması; Bankanın bütçenin yetkilendirdiğinden daha fazla ödeme yapmasının gerekmemesi; Bu hizmetlerle görevlendirilecek olan Banka yetkililerinin mümkün olduğunca Osmanlı tebaasından olması yer almaktaydı. Bu önemlerden hiç birinin esasen harcamalar üzerinde herhangi bir baskı ve haksız kontrol hissi oluşturmadığı iddia edilmişti. Buna göre planın tek amacı hesapların düzenli kontrolünü sağlamak ve bütçenin izni dışında hareketi engellemektir¹².

Fransa, kredinin hizmeti için belirli gelirlerin tahsisini yeterli görmüyordu, bu gelirlerin tamamen kontrolünü talep etmekteydi. Onu destekleyen *Siecle* gazetesinin konuyla ilgili yorumu şu şekildeydi; Osmanlı Bankası ile Credit Mobilier arasında 13 Ekim 1909'da bir antlaşma imzalanmıştı. Vaktiyle Rusya'ya savaş tazminatı olarak verilen bazı gelirler bu kredinin hizmeti olarak tahsis

6 Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1999, s.117.

7 Philip Graves, *İngilizler ve Türkler Osmanlı'dan Günümüze Türk İngiliz İlişkileri 1789-1939*, Çev. Yılmaz Tezkan, Yayına Haz. Mustafa Everdi, 21.yy Yayınları, Ankara, 1999, s. 99.

8 "Türkiye İstikrazı", *Tanin*, 24 Mayıs 1910.

9 "Nazırların Seyahati", *Tanin*, 30 Haziran 1910.

10 "İstikraz Hakkında", *Sabah*, 11 Eylül 1910.

11 Bu kelime haberin ilk şeklinde "Fransızlar" olarak yazılmış ancak Paris muhabiri bunu "Banka" olarak 26 Eylül tarihinde düzeltmiştir. Bkz. "The Turkish Loan", "The French and Sir E. Cassel", *The Times* 26 September 1910.

12 "The Turkish Loan", "The Ottoman Bank", *The Times* 24 September 1910.

edilmişti. Sonuç olarak bu gelirler tekrar Türk otoritelerine transfer edilmişti. Bu transfer sonucunda bu gelir kaynağından elde edilen gelirler yıl boyunca 2/3 oranında azalmıştı. Bu durum göz önüne alındığında ve etkili bir mali hizmet organize edilene kadar krediye karşılık olarak gösterilmesi planlanan İstanbul gümrükleri bile nispi değeri üzerinden garanti olarak kabul edilecekti¹³.

Osmanlı Bankasının istikrazın kabul edilmesi için koyduğu şartta belirtildiği üzere hazinenin tüm ödemeleri her tarafta banka şubeleri tarafından yapılmalıydı. Bankaya bunun kabul edilemeyeceği söylendiğinde banka bu kez istikraza Duyun-u Umumiye'nin kefaletini istemişti. Buna da Cavid Bey onay vermemişti¹⁴. Oysa Osmanlı Bankasının devletin trejurarisi olması, yani hazine muamelelerini üzerine alması konusuna, vaktiyle devletin talebi ile Makedonya Vilayet-i Selasesinin hazine muameleleri bankaya verildiğinden bu muamelelerin olumlu neticeleri bizzat gözlemlemiş olan eski sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'nın, söz konusu usulün diğer vilayetlere yayılması fikrini sadrazamlık döneminde ortaya koyulduğuna atıf yapılmaktaydı¹⁵.

Türk tarafı Fransa'nın ileri sürdüğü bu şartları onayamamıştı. Marian Kent, Fransızların Osmanlı'nın harcamalarını kontrol etmek istemelerinin prensipte doğru olduğunu ancak Fransızların yanlış yoldan işe koyulduğunu ve anlaşmanın imkânsızlaştığını belirtmektedir. Türkiye Milli Bankası (TMB)¹⁶ Meclis Azalığı ve Duyun-u Umumiye'de İngiliz ve Hollanda temsilciliği görevini yürüten Adam Block, ile TMB kurucularından Ernest Cassel, Cavid Beye Osmanlı Bankası ile tartışmaktan vazgeçmesi tavsiyesinde bulunmuşlardır. Cassel'in memorandumuna göre Cassel iyi bir ilişki içinde olduğu Cavid Beye, 'eğer mümkünse Osmanlı Bankası ile ayrışmaları düzelt, mümkün değilse başka bir Fransız grup ile bağlayıcı sözleşme yap' tavsiyesinde bulunuyordu. Cassel, Londra piyasasının Paris'ten daha az elverişli olduğu yorumunda bulunuyordu. Londra'nın finansal yardımı, Türkler tarafından Bağdat demiryolunun son kısmı üzerinde kontrolün bağışlanması ile kolaylaşabilirdi. Cavid Bey bunu anlamıştı. O, İstanbul ve Almanya'da elinden geleni yapacağını, bu durumu güvence altına alacağını belirtmişti. Son çare olarak eğer Fransa ile olan görüşmeler tamamen başarısız olursa TMB, Cavid Beye yardım için elinden geleni yapacaktı. Bunun üzerine Paris'e hareket eden Cavid Bey, Osmanlı Bankası ile şartlarda anlaşmaya varılamaması üzerine yine bir Fransız grup olan Credit Mobilier ile 8 Ağustos'ta anlaşma yapacaktı¹⁷.

13 "The Turkish Loan", "A Proposed Franco-British Issue", *The Times*, 3 October 1910; "İstikraz", *Tanin*, 14 Ekim 1910.

14 "İstikraz ve Bank-ı Osmani", *Tanin*, 11 Ağustos 1910.

15 "Son İstikraz Hakkında", *Yeni İkdam*, 8 Eylül 1910.

16 1909 yılında Osmanlı'daki İngiliz çıkarlarını desteklemek amacıyla kurulmasının ardından çeşitli dönüşümlere uğrayarak 1931 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.

17 Marian Kent, "Agent Of Empire? The National Bank of Turkey and British Foreign Policy", *The Historical Journal*, Vol. 18, No. 2, Jun., 1975, ss. 374-375.

İngiliz Dış İşleri Fransız Hükûmeti gibi görüşmelere derin bir şekilde katılmamış bununla birlikte oldukça ilgilenmişti. Nisan ayında İngiliz ve Fransız Dış İşleri, Türklerin ağır askeri harcamalarına işaret ediyor, onları tedbirsizce harcamalardan vaz geçirmek istiyorlardı. Haziran ayında İngiliz Dış İşleri, bu kredinin doğrudan veya dolaylı olarak Bağdat demiryolunun yapımını hızlandıracığı ve böylece İngiltere ve Fransa'yı katılımın dışında bırakacağı fikrine sahiptiler. Bu nedenle görüşmeler Bağdat demir yolu konusunda tatmin edici bir anlaşma içermeliydi. Bu konuda başarı elde etmeye yardım etmek için İngiliz Dış İşleri, Fransız Hükûmetinin Bağdat demiryolu ile ilgili şartlar dışında kredinin borsaya kabulünü reddetmesi durumunda Londra finans kurumunu da kredi vermektен alı koymayı öneriyordu. Bu hem İngiliz hem Fransız Hükûmetlerince tatmin edici olarak değerlendirildi. Bu durum Türkiye Millî Bankası (TMB) kurucularından Cassel'in 1910 kredi görüşmelerindeki tutumunu ve karamsarlığını açıklamaktadır. Cassel, Cavid Beye bankerlerle tartışmamasını öğütlemekteydi. Belirtildiği gibi Cassel, sadece Fransızlarla olan görüşme geri dönülmez şekilde başarısız olursa o zaman Türklerle bir kredi ilişkisi düşünebilirdi. İlaveten görüşmelere Bağdat demiryolu konusunun eklenmesi gerekiyordu¹⁸.

Credit Mobilier ile 11.000.000 Liralık bir kredi düzenlenmişti, bunun 6,000,000'nun Ekim'de ve kalanının gelecek yıl ödenmesine karar verilmişti. Kredi faizi %4 olacaktı. Credit Mobilier, Louis Dreyfus Bankası, Vilayet Bankaları Sendikası ve Bernard-Jarislefski Bankaları tarafından oluşturulan sendikadan kredi sağlanacaktı¹⁹. Kredi, devlet gelirlerinden önemli bir kalemi oluşturan İstanbul gümrük gelirlerinin tespit edilen miktarı ile güvence altına alınacaktı. Cavid Bey, konuyla ilgili röportajında kredinin ordu ve donanmayı düzenlemek için kullanılacağını söylemek için erken olduğunu belirtmişti²⁰. *Observer*'a göre Cavid Bey bu hamlesiyle, Osmanlı Bankası'na Türk mali refahı için vazgeçilmez olmadığını göstermek istemekteydi. *Observer*, Osmanlı Bankasının Laurent'in önerisini yürütmekte istekli olduğunun bir gerçek olduğunu bununla birlikte hiçbir şekilde iskeletinin ortaya çıkartılmasından sorumlu olmadığını belirtmektedir²¹.

Cavid Bey, Osmanlı Bankası ile görüşmelerin başarısızlığa uğraması ardından Credit Mobilier ile anlaşma imzaladığında Fransız Hükûmetinden onay alınmadığı gerekçesiyle eleştirilmişti. Hüseyin Cahid, daha önce bu yönde bir izin istemeye lüzum görülmediğini, bu nedenle Cavid Beyin kaide olarak hatalı olmadığını belirtecekti. Hüseyin Cahid, Fransızların ileri sürdükleri Türkiye maliyesinde denetim kurmaya yönelik, yukarıda sayılan, şartları

18 Kent, *a.g.m.*, s. 376; Graves, *a.g.e.*, s. 99.

19 "İstikraz Hakkında", "Cavid Beyin Beyanâtı", *Tanin*, 23 Ağustos 1910.

20 "The New Turkish Loan", *The Manchester Guardian*, 24 August 1910.

21 "The Turkish Loan Deadlock", "Sir E. Cassel and The British Government", "The Role of Conciliator", *The Observer*, 25 September 1910; "Some Factors and A Hinted Outcome", *The Manchester Guardian*, 26 September 1910.

eleştirmektedir, kendi memleketlerinin mali geleceğini Fransızlardan daha çok düşündüklerini, Fransa'nın olsa olsa 5-10 parasının gideceğini oysa kendilerinin vatanının gideceğini belirtmektedir²².

Türk Hükûmeti bu istikraz görüşmelerinden önce yeni bir adım atmamak istemiş, istibdat devrinden kalma devlet gelirleri rehin gösterilerek istikraz akdi gerçekleştirme usulünü bırakmak istemişti. Avusturya gazetesi *Neue Freie Presse*, Türkiye'nin muntazam bir bütçeye ve doğru bir mali usule sahip olduğundan Abdülhamid devrindeki bu usulden vaz geçmesinin doğru olacağını belirtmektedir. Hâlbuki söz konusu Türk-Fransız istikraz görüşmelerinde, Fransa Hükûmetinin Rusya nüfuzunun da etkisiyle istikraz meselesinde zorluk çıkartarak teminat gösterilmesi talebinden vaz geçmemesi ve istikraz alınacak meblağın Fransız fabrikalarında olacak siparişlere sarf edilmesinde ısrar etmesi yüzünden Türkiye, özel teminat göstermeksizin para bulma fikrinden vaz geçmek zorunda kalmıştır. İstanbul gümrük gelirlerini karşılık göstermeyi kabul etmiştir²³.

Fransız tarafına göre Osmanlı Bankasının Cavid Beyin kendisinden ve *Tanin*'in editöründen daha şiddetli muhalifleri yoktu²⁴. Osmanlı Bankasının ileri sürdüğü şartlar, Türk tarafında memleketin hukukuna ve haysiyetine aykırı olarak yorumlanmaktaydı. Hüseyin Cahid, Osmanlı Hükûmeti'nin ödemelerinin Banka şubeleri tarafından yapılmasının despot idarenin bile ele geçiremediği kontrol pençesi altında Genç Türkiye'yi bütünüyle tazyik edeceğini belirtmektedir. Banka'nın Duyun-u Umumiye ile ilgili ikinci isteğine gelince ise 1909 istikrazı buna örnek gösterilmekte ve bu istikrazın kefillik olmadan imzalandığı belirtilmekteydi. 1909 istikrazında aşar vergisi varidatı karşılık gösterilmişti ve Fransa Hükûmeti bunu yeterli bulup borsaya kabul etmişti. Hüseyin Cahid'e göre Osmanlı Bankası iki şeye güveniyordu. Buna göre Londra ile Berlin piyasalarının haline bakıldığında Türkiye, Fransa'dan başka bir yerden para bulamazdı ve Fransa'da kendilerinden başka bir mali heyetin istikraza teşebbüs edileceğine ihtimal verilmiyordu. Şimdi ise Osmanlı Bankası'nın elinde akdedilecek istikrazı Paris borsasına kabul etmeme silahı vardı²⁵.

Türkiye'nin yenilenmesine ilişkin Almanların fikrinin Türkiye'nin savaş teçhizatını karşılamayı kapsadığına inanılmaktaydı. Eğer kredi Fransa'dan alınır ve askeri harcamalar için kullanılırsa bu durum Almanların düşüncesine çok uygun olurdu. Ancak Fransız Hükûmeti, özellikle paranın harcama biçimine ilişkin garanti almadan Fransız sermayesinin Türk tahvillerine yatırım yapmasından yana değildi. Türkiye'nin Akdeniz'de askeri veya bahri politika

22 "Müzakeratın İnkıtâsı", *Tanin*, 25 Ekim 1910.

23 "İstikraz Meselesi", *Yeni İkdam*, 11 Eylül 1910; "İstikraz Hakkında", *Sabah*, 11 Eylül 1910. İstanbul gümrük gelirleri ise daha önce hiç karşılık olarak sunulmamıştı. Gümrük idaresi inkılabı kadar Sadaret'e bağlıydı bundan sonradır ki Maliye Nezaret'i'nin kontrolüne girmiştir. Bkz. "Osmanlı İstikrazı", *Sabah*, 17 Eylül 1910.

24 "The Turkish Loan", "The Ottoman Bank", *The Times*, 24 September 1910.

25 "İstikrazın Borsaya Kabulü", *Tanin*, 7 Eylül 1910.

izlemesi için teşvik edilmesi ve Türkiye'nin İran sınırında savaşçı teşebbüslerle Rusya'yı provoke etmek için istihdam edilmesi tamamen Fransız çıkarlarına aykırı düşmekteydi. Türkiye'nin İran sınırında saldırgan veya müdahil bir politika izlemek için teşvik edilmesi Rusya'nın bölgeye yoğunlaşmasını sağlayıp Avrupa'da güçsüzleşmesi anlamına gelirdi. Bu yüzden, kredinin ekonomik girişimler için kullanılacağı, askeri amaçlı kullanılmayacağı garanti edilmezse Fransa'nın tutumu değişmeyecekti²⁶. Kamuoyunda oy birliği ile Fransız parasının hiçbir şekilde yabancı rakiplerinin ekonomik çıkarları için kullanılmaması konusunda birleşmişti. Fransa, harcamaların kontrolünde ısrarcıydı²⁷.

Bu süreçte Fransız gazeteleri olan *Temps* ve *Debats* istikrazın Paris borsalarının kabulüne şart koşulmasını iki sebebe bağlamaktadırlar; Türkiye'nin zararına olacak masraflara meydan vermemek ve Fransa'nın menfaatini ve haysiyetini muhafaza etmek. Ancak *Tanin*, burada ikircikli bir tutum olduğunu, Fransızlara da Almanlarınki kadar bir hisse çıkarılması durumunda Türkiye'nin gereksiz masrafından bahsedilmediğini belirtiyordu²⁸. Nitekim ilerleyen günlerde Fransız basınının da Paris'te kredinin kote edilmesi durumunda Forges et Chantiers de la Mediterranee şirketine her biri £ 40.000 5-6 gambot sipariş verileceğini duyurmuştu²⁹.

Tanin sürece İttihat ve Terakki perspektifinden bakıp Maliye Nazırının adımlarını desteklemekle birlikte *İkdam* ve *Sabah*' in başlangıçta daha objektif durmaya çalıştığı bir gerçektir; nitekim *İkdam* gazetesi, karşılaştıkları tepkiyi doğal addetmektedir. Fransa, verdiği para ile Almanya gibi rakip firmalardan, Osmanlı adına mal alınmasını arzu etmemekteydi. *İkdam*, Fransa, paranın nereye harcadığını bilmek istemekte diyordu. Eğer ki Fransa ile Almanya arasında, Üçlü İttifak ile Üçlü İtilaf arasında bir çekişme olmasaydı Fransa, Türkiye'ye verdiği paranın nereye harcanacağını bilmek istemeyecekti. *İkdam*, Fransa'nın bu hareketini Türkiye'ye karşı bir güvensizlik olarak yorumlamamaktadır. İlaveten, Fransa'nın Osmanlı Bankasına önem verdiğini vurgulamaktadır. Fransa için önemli bir isim olan Revoil'in, Banka'nın müdürlüğüne tayinin de bunu gösterdiğini vurgulamaktadır. Nitekim Revoil, Fransa'nın oldukça önem verdiği Elcezire Konferansı'nda ikinci delege olarak görev almıştır. *İkdam* bugün Türkiye'nin para temin edeceği tek yerin Fransa olduğunu belirtmektedir. Fransa'nın tutumu sadece Türkiye için geçerli değildi, Fransa adeta dünyanın bankeri durumdaydı. Burada Fransa'nın Rusya'ya milyonlar, milyarlar verdiği ancak bunun karşısında Rusya'yı kendisine bağladığı belirtilmekteydi. Bu noktaya kadar *İkdam*'ın bir dereceye kadar Fransa'nın ve *Temps*'in argümanlarına hak verdiği gözlenmektedir. Ancak elbette ki katılmadığı noktalar da vardır.

26 "Imperial and Foreign Intelligence", "Turkey and Russia", *The Times*, 7 January 1911.

27 "The New Turkish Loan", "Hakkı Pasha's Visit to Paris", *The Times*, 6 September 1910.

28 "Tan ve Deba", *Tanin*, 10 Eylül 1910.

29 "The Turkish Loan", "Attitude of France", *The Times*, 1 October 1910.

Bu dönem Avrupa basınında örnek gösterilen Almanya'dan iki zırlı alınması mevzusunun doğru olmadığı, o zırlıların alanın hazine-yi maliye değil millet olduğu, taksitlerin donanma cemiyetince verildiğini vurgulanmaktaydı. İlâveten Almanya'dan önce Fransa, İtalya, İngiltere gibi devletlere başvurulduğu ancak onlardan onay gelmediği de hatırlanmaktaydı³⁰.

İkdam 13 Eylül tarihli baş makalesinde Fransa ile Osmanlı arasındaki siyasi ilişkilerin nazik daha doğrusu buhranlı bir hal aldığını belirtmektedir. *İkdam; Havas, Temps ve Debats*'ı yani yarı-resmi denilebilecek yayın organlarını dikkate alarak Fransa'nın Türkiye'ye üç şey anlatmak istediğini belirtmektedir. Buna göre Fransa, Fransız mali heyetlerinden birini tercih ve diğerini ihmal etmiyordu. İkincisi Fransa mali teminatın yanı sıra siyasi teminat da talep ediyordu. Üçüncü olarak Fransa mevcut istikraz meselesini ikinci planda bırakarak Osmanlı'da mevcut olan ve takriben 100.000.000'a ulaşan Fransız sermayesinin muhafazası için teminat talep etmektedir. Burada *İkdam* her üç maddeyi de değerlendirmekteydi. Fransa'nın Türkiye'den siyasi teminat talep etmesinin pek garip olduğunu belirtiyordu. Buna göre Fransa hem kendi siyasi çıkarlarını hem de müttefik olduğu Rusya'nın durumunu dikkate almaktaydı. Fransa, verdiği paranın Rusya'ya karşı sarf olunmayacağından emin olmak istemekteydi. Rus diplomatlarına göre Türkiye, Fransa'dan aldığı para ile yeni harp gemileri inşa ettirecek olursa Karadeniz'in denkliliği bozulacaktı³¹.

İkdam' da imzasız olarak yayınlanan "Kendi Yağımızla Kavrulmak" başlıklı başmakalede Osmanlı tarafının da süreçte birtakım hataları olduğu, yüksek emellerle memleketin ihtiyaçlarını az zaman içinde karşılamak istedikleri; ancak bunun istenilmesi ile yerine getirilmesi arasında fark olduğu, ceplerinden para taşar gibi davrandıkları belirtmekte ve bunun memlekette herkesin hatası olduğu özeleştirisinde bulunulmaktadır³². İki tarafı da anlamaya çalışan Diran Kelekyan, iki taraf içinde de ifrat ve tefrit olduğunu belirtmektedir. Buna göre Türk tarafı geçmişini tamamen unutmuş, Fransız tarafı ise geçmişini sınımsız muhafaza etme peşine düşmüştü³³. Diran Kelekyan "Teceddüd Safhatından" isimli başyazısında Fransızların "hakikate benzeyen her şey her zaman hakikat değildir" sözünü hatırlatmakta ve istikraz müzakereleri hakkında sadece gazetelerde görülen haberlere bakarak kesin fikir sahibi olunamayacağını belirtmektedir. Kelekyan, Türkiye'nin mali gelişmede ruh anlamında pek önemli yol kat ettiğini; ancak elde edilenler anlamında henüz başlangıç aşamasında

30 "Son İstikraz Hakkında", *Yeni İkdam*, 8 Eylül 1910.

31 "Devlet-i Osmaniye ve Fransa", *Yeni İkdam*, 13 Eylül 1910. Benzer bir şekilde Osmanlı Devleti Yunanistan'la yaşadığı Ege Adaları sorunu nedeniyle Birinci Dünya Savaşı'na giden süreçte de gemi satın alabilmek amacıyla Fransa'dan borç alma yoluna gitmiş, yine Fransa'yı ikna edebilmek için söz konusu gemilerin savaş amaçlı kullanılmayacağını öne sürmüştü. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gürhan Yellice, "Balkan Savaşlarından Birinci Dünya Savaşına Osmanlı Yunan İlişkilerinde Sakız ve Midilli Meselesi, 1912-1914", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Vol.17/2, 2017, ss.103-128.

32 "Kendi Yağımızla Kavrulmak", *Yeni İkdam*, 26 Ekim 1910.

33 "İstikraz Münakaşasının Felsefesi", *Sabah*, 28 Eylül 1910.

olduğunu, örneğin maliye işlerinin idaresinin ruhunun esaslı olarak değiştiğini buna karşın genel bütçe anlamında meydana gelen değişimin sınırlı olduğunu belirtmektedir. Yabancılar için de önemli olan cismani şeylerdir, manevi şeyler değil demektir³⁴.

Fransa ile Osmanlı arasındaki ilişkilerin gerginleştiği dönemde bir sonraki adım Osmanlı tarafından gelecekti. Maliye Nazırı Cavid Bey, Osmanlı Bankasından bundan sonra Nezaretle gerçekleştirecek yazışmaların Türkçe yapılmasını isteyecek bu da Paris basınında eleştirilere neden olacaktı. *Debats* ve diğer Fransız gazeteleri bunu bir intikam yöntemi olarak değerlendirecekti³⁵. *Tanin* ise buna “Yoksa kendi memleketimizde kendi bankamızın resmi lisanı kullanmasını istemeye de hakkımız yok mu?... Türkiye Hükûmeti Bank-ı Osmanlı’dan intikam alması lazımı ise bunu nasıl yapacağını pek güzel bilir” diye karşılık verecekti³⁶.

Aynı dönemde Avrupa basınında özellikle de Fransız basınında Osmanlı’nın, Üçlü İttifaka ve bunun uzantısı olan Romanya ile ittifaka hazırlandığına dair yazılar yer almaktaydı. Bu haberlerin ardından Fransız Hükûmetine verilen desteğin bir kat daha arttırdığı gözlenmektedir³⁷. Bundan sonra iki taraf matbuatında da daha sert haberlere rastlanacaktı.

Fransız *Tan [Temps]* gazetesinde yayınlanan, eski Türkiye ile yeni Türkiye arasında bir fark olmadığını iddia eden bir yazı Hüseyin Cahid’i son derece rahatsız etmiş ve konuyu köşesine taşımıştı. Hüseyin Cahid bunu onur kırıcı olarak nitilemekte ve Meşrutiyet yönetiminin eskisi gibi Osmanlı Bankasına boyun eğmesi durumunda bu gürültülerin kopmayacağını buradan hareketle Yeni Türkiye ile Abdülhamit’in adamları arasında büyük bir fark olduğunu belirtmekteydi. Yine *Temps’* te yer alan “Genç Türkler ve Avrupa” adlı makalede Türkiye’de yabancılarla karşı teessüf edilecek bir halet-i ruhiyenin olduğu belirtilmekteydi. “Kafire” yani Avrupalılara olan husumetin şimdiki kadar zannolunandan daha fazla olduğu, bunun sadece halk arasında kalmayıp yöneticiler arasında da olduğu belirtilmekteydi³⁸. Hüseyin Cahid ise Fransız

34 “Tecdüdü Safhatından”, *Sabah*, 11 Ekim 1910.

35 “İstikraz Meselesi”, 13 Eylül 1910, s.1; “İstikraz”, “Hükûmet ve Bank-ı Osmanı”, *Yeni İkdâm*, 13 Eylül 1910.

36 “İstikraz Meselesi”, *Tanin*, 13 Eylül 1910. Nitekim Rumi 1 Eylül’den itibaren yazışmaların Türkçe yapılacağı Maliye Nezaretine bildirilecekti. Bkz. “Yine Bank-ı Osmanı”, *Tanin*, 11 Eylül 1910.

37 Bkz. “France and Near East”, “Reported Turco-Rumanian Military Convention”, *The Times*, 19 September 1910.

38 “Eski Türkler Yeni Türkler”, *Tanin*, 15 Eylül 1910. Önce *Temps* gazetesinde yer alan ardından ona atfen Hüseyin Cahid tarafından kullanılan *Eski Türkler Yeni Türkler* tabiri akla Mustafa Celalettin Paşa’nın 1869 yılında yayınlanan *Eski ve Modern Türkler* isimli çalışmasını getirmektedir. Mustafa Celalettin Paşa, Türklerin *eskiliği*, kökeni, dili, tarihi ve eski Türk kavimlerinden Osmanlı’ya, Türklerin siyasi faaliyetleri üzerinde durmaktadır. Eser aynı zamanda idari, hukuki reformlara işaret eden bir rapor özelliğindedir. Genç Türkleri de fikirleri ile etkilediği kabul edilmektedir. Bkz. Mustafa Celalettin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, Çev. Güven Beker, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, ss.13-34. II.Meşrutiyet, II. Abdülhamit’in istibdadına karşı kurulmuştur ve dolayısı ile Meşrutiyet yönetiminin getirilerini ‘yeni’ olarak ifade etmektedir. Burada ‘yeni’ Avrupa maliyecilerine itaat

basınındaki ağır eleştirilerden bahsederek bunların istikraz görüşmeleri zamanına denk geldiğine işaret etmekte ve evvelden Osmanlı Bankasının haracgüzzarı olduğu için mi bunlara ses çıkarmadıklarını sormaktadır. Fransa'nın aleyhteki tutumunun, Osmanlı Bankasına önem verilmediğini düşünmelerinden ve Laurent'in entrikalarından kaynaklandığını belirtmektedir. Hüseyin Cahid, *Temps* gazetesindeki "Genç Türkiye ve Avrupa" başlığıyla yer alan makaleler dizisinin başlığını eleştirmekte ve "Genç Türkiye ve Osmanlı Bankası" veya "Genç Türkiye ve Fransa" başlıklarının daha uygun olacağını belirtmektedir. Nitekim bütün Avrupa'nın Fransa'dan ibaret olduğunu zannetmek ve Osmanlı Bankasının menfaatleri ve Laurent hakkındaki yazıların tekmiil Avrupa'ya mâl etmenin gülünç bir gururdan başka bir şey olmadığını belirtmektedir³⁹.

Hüseyin Cahid, *Temps*'in Osmanlı aleyhinde bir siyasi harp başlattığını belirtmektedir. Fransız gazetelerinin Türklerin istedikleri yerden para bulacaklarını anlayınca bir siyasi tehdit politikasına başladıklarını belirtmektedir. *Temps*'in durup dururken Trablusgarp'ta cereyan eden feci bir olayı ve İzmir'de bir Tunuslunun tutuklanması dolayısıyla Tunusluların Osmanlı'daki kanuni mevkileri meselesini ortaya attığını belirtmektedir. Gazetenin son sayısında da Tunus üzerinde Fransa'nın himaye hakkının Osmanlı'ya tanıtılması zamanının gelmiş olduğundan bahsedilmektedir. Hüseyin Cahid, bunun kamuoyuna karşı haklı görünme arzusundan kaynaklandığını belirtmektedir⁴⁰. Sadece *Tanin* değil diğer Osmanlı gazeteleri de Fransız gazetelerinin yayınlarından rahatsızdır. *Sabah* Paris'teki bu gazetelere saldırgan yayınlarından ötürü teessüf etmekte ve bu gibi yayınların Fransız menfaatine hizmet etmediğini belirtmektedir⁴¹. Diran Kelekyan da hiddetten iyi netice çıkmayacağını belirterek *Temps*'in makalelerini eleştirmektedir⁴².

2. Türkiye Milli Bankası'nın Devreye Girmesi

Türk ve Fransız basını arasında tartışmaların arttığı bu süreçte Fransa ile görüşmelerin çıkmaza girmesi üzerine Sadrazam ile Cassel görüşmesi ortaya çıkacak, ikili bir birlik oluşturmak için olasılıkları araştırmaya başlayacaktı. Hamburg'dan Max Warburg gibi bankerle iletişim kurulacak, 2-3,000,000'un kolaylıkla Almanya-Hollanda'dan bulunabileceği teminatı alınacaktı. Cassel özellikle Amerikan firmalarının işin içinde olmasından yanaydı⁴³.

etmeyen, ülke çıkarlarını düşünendir. Hüseyin Cahid, 'eski ve yeni ayrımı' II. Abdülhamid ve Meşrutiyet dönemi ayrımı olarak yorumlanmalıdır.

39 "Genç Türkiye ve Avrupa", *Tanin*, 18 Eylül 1910. Kent de Türk-Fransız görüşmelerinde nihai çöküşün gerçekleşmesinde Osmanlı Bankasının, Maliye Nazırı Cochery'nin ve Laurent'in entrikalarının başlıca neden olduğuna yer vermektedir. Pichon'un burada daha az etkisi olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Kent, *a.g.e.*, s.375.

40 "Tehdid Politikası", *Tanin*, 22 Eylül 1910.

41 "Sabah", *Sabah*, 13 Eylül 1910.

42 "Fransız Matbuatının Tevehhümü", *Sabah*, 14 Eylül 1910.

43 John Burman, "Politics and Profit: The National Bank of Turkey Revisited", *Oriens*, Vol. 37, 2009, s.299.

İstikrazın İngiliz Bankası olan Cassel yönetimindeki TMB ile akdedileceği haberleri ilk kez 13 Eylül'de basında yer almıştır. *Temps* gazetesi, Fransa'nın Türkiye'deki nüfuz ve menfaati için özellikle İngiliz mali müessesesinin İstanbul'da çalışmalarına başladığı şu sıralarda lakayt kalınmayacağını belirtmiştir⁴⁴. Bu süreçte Fransız bankerlerle yayınlanan röportajlar Paris gazetelerinde yer almıştır. Fransız bankerler, Türkiye tarafından sunulan teminatı yeterli görmekteydiler. Bankerler yabancı rekabetten endişe etmekte ve örnek olarak ellerinden kaçan Macar istikrazını göstermekteydiler⁴⁵.

Kısa bir süre içinde *Temps*, Reuter'den aldığı habere göre Cassel yönetiminde bir finans grubunun Türk kredisini üstlendiğini ve Hakkı Paşa ile anlaşmanın yapıldığını duyuracaktı. Buna göre Fransız Hükûmetinin reddettiği şartları bu birlik kabul etmişti. Ancak bu bilgi henüz doğrulanmamıştı. Hakkı Paşa'nın Fransızlarla görüşmesi ise durma noktasına gelmişti. Fransız Hükûmeti, Fransız yatırımcıların Türk kredi tahvillerine yatırım yapmaları durumunda risklerini kendilerinin kabul edeceğini belirtmekteydi⁴⁶. İngiliz maliyeciler ise daha uygun şartlar sunabileceklerini, arzu olunduğu takdirde istikraz miktarını yükseltebileceklerini hem Hakkı Paşa'ya hem Cavid Bey'e söylemişlerdi⁴⁷.

The Times'in Paris muhabiri de Hakkı Paşa'nın Fransa Hükûmeti ile anlaşmaya varamadan Paris'ten ayrıldığını, Sadrazam'ın ayrılmadan önce Cassel'in Londra'dan kredi alınması konusunda teklifini muvakkaten kabul ettiğini belirtmişti. Bu tabii ki 1 Ekim tarihine kadar Credit Mobilier ile yapılan anlaşmanın Fransız Hükûmetinde Paris borsasına kabulünün sağlanmadığı durumda gerçekleşecekti. Buna göre Cassel'in bu yıl için £ 6.000.000 ve gelecek yıl için £ 4.000.000 veya £ 5.000.000 önermişti. Bu kredi, Credit Mobilier'e önerilen gibi İstanbul vilayetinin gümrük gelirleri ile güvencelenecekti. İlaveten TMB'nun maliyede "yetkili" kılınacağı belirtilmişti. Muhabir, eğer bu haber doğru ise bunun ilk bakışta alışılmamış geldiğini; nitekim, Türkiye'nin yabancı finans kontrolünden kurtulması yandaşlarının, Cavid Beyin Osmanlı Bankasına vermeyi reddettiği şeyi bu kuruma verdiğini belirtmekteydi. Fransız finans çevreleri de Türkiye'nin TMB'na geçtiği söylenen "yetkilerin" boyutları hakkında şüphelerini ifade etmekteydiler⁴⁸. *The Guardian* da TMB için maliye görevini elde ettiği bilgisini vermiş ve bunun çok önemli olduğunu, Osmanlı'nın Fransa'ya vermeyi reddettiğini Cassel grubuna verdiğini yinelemiştir⁴⁹. İlerleyen günlerde ise bu haber tezkip edilerek Cavid Beyin Londra'yı ziyareti esnasında,

44 "İstikraz", *Yeni İkdâm*, 13 Eylül 1910; "İstikraza Başka Rağbet Var Mı?", *Sabah*, 13 Eylül 1910.

45 "İstikraz Meselesi", *Yeni İkdâm*, 3 Ekim 1910.

46 "The New Turkish Loan", "Reported Agreement with Sier Ernest Cassel", 21 September 1910; "The Turkish Loan", "To be Plected by Sir E. Cassel", *The Manchester Guardian*, 21 September 1910.

47 "İstikraz-ı Osmani", *Sabah*, 14 Eylül 1910.

48 "The New Turkish Loan", "The Reported Agreement with Sir E. Cassel", *The Times*, 21 September 1910; "The New Turkish Loan", "Amount and Security of the Reported Bargain", *The Times*, 22 September 1910.

49 "The Turkish Loan", "To be Plected by Sir E. Cassel", *The Manchester Guardian*, 21 September 1910.

Paris'teki kredi görüşmeleri başarısızlığa uğrarsa Türk Hükûmetinin benzer bir yardımı TBM'dan alacağı güvencesini aldığı şeklinde düzeltilecekti⁵⁰.

Standard gazetesi Cassel'in gerekli parayı toplayabileceğine şüpheli gözüyle bakıldığını belirtmektedir. Neredeyse her gazete bu süreçte Cassel'in 1909 yılındaki başarısız kredi girişimini vurgulamaktadır⁵¹. Nitekim 1909'da £ 7.000.000'lık bir kredi söz konusuydu Cassel Cavid Beye £ 2.000.000 sağlamayı taahhüt etmişti; ancak bu indirilmiş meblağdan, Cassel'in Londra ve Paris'teki etkisine rağmen beşte dördü Paris'ten temin edilmişti. Bununla birlikte Cassel'in 1909 yılında İstanbul Belediyesi için sağladığı çeyrek milyonluk kredi başarılı olmuştu. Burada Türk hazinesindeki açığa da dikkat çekilmektedir; cari yıl için açık 9.679.000 Lira iken geçen yıl 5.461.000 Lirası idi Bu etmende hesaba katıldığı zaman Cassel tarafından yapılan girişimin ancak Fransa'nın yardımı ile başarıya ulaşabileceği görüşü hâkimdir. Genel kanı İngiliz finansçıların hazır olmadığı yönündedir. Fransız Hükûmeti de yeterli garanti verilmediğinden borsada kote edilmeyeceğini açıklamıştı. Bu red oldukça önemliydi çünkü bu durum Türk devlet tahvillerinin serbest piyasada alınıp satılamayacağı anlamına gelmekteydi⁵².

Kredi meselesinde işaret edilen noktalardan biri de Rus etkisiydi. *Neue Freie Presse*, Rus nüfuzunun Fransa Hükûmeti'nin istikraz meselesinde istikrazdan ele geçecek paranın Fransız sanayisine sarf edilmesi hususunda ısrar etmesinde oldukça tesiri olduğunu belirtmekteydi⁵³. *Berliner Tageblatt* 'a göre

50 "Sir E. Cassel and the Turkish Loan", "A London City Version", *The Manchester Guardian*, 22 September 1910; "The Reported Turkish Loan", *The Times*, 22 September 1910.

51 *Şehrah* gazetesi yazarı Zeki Beyin konuya ilişkin eleştirileri vardır. Bu eleştiriler o dönemin basınında yayınlanmamış fakat Kasım 1911'deki Zeki Beyin öldürülmesine ilişkin yapılan mahkemede gündeme gelmiştir. Gazeteci ve aynı zamanda muhalif olan Zeki Beyin görüşleri yabancı basınla paraleldir. Zeki Bey de benzer şekilde TMB'sını 1909 yılında iki istikraza girdiği ve ikisinde de sıkıntı yaşadığı yönünden eleştirmektedir. Bunlardan biri Şehremaneti istikrazıdır. Zeki Bey, halen bu istikrazın tahvillerini piyasaya çıkarmadığı, kendi cüzdanında mahfuz olduğunu belirtmektedir. Zeki Beyin Türkiye Milli Bankası'nın başarısız girişimine ikinci örneği, giriştiği 7 milyonluk istikrazdan 2 milyonunu Londra borsasında piyasaya koyacağını üstlenmesi ve bunu gerçekleştiremeyip iade etmesi idi. Cavid Beyin ise bunu Meclis-i Mebusan'da "Londra borsasının hissesini de Paris Borsası aldı" diyerek överek karşılamaını eleştirmektedir. Bkz. "Zeki Beyin Beşinci Muhakemesi", *Tanin*, 8 Kasım 1911.

52 "French Doubts About Raising The Money", *The Manchester Guardian*, 22 September 1910.

53 "İstikraz Meselesinde Doğru Bir Düşünce", *Tanin*, 11 Eylül 1910. Bu durumun gerçeklik payı vardır. Rusya'nın İstanbul sefirinin Rusya'yı Osmanlı bahriyesinin faaliyetlerinden haberdar etmesi üzerine Rus Hariciye Nazırı, Paris'teki Rus sefirine Türkiye'nin akdetmek durumunda olduğu istikrazdan istifade ile Türklerin karada ve denizde hareket serbestisini sınırlamak ve Samsun-Sivas hattının bir Fransız-Rus şirketine verilmesini sağlamak için Fransa'nın dikkatini çekmeyi tavsiye ediyordu. Buna cevaben Pichon, muhtemel istikrazın askeri amaçlara sarf olunması için Türklere teminat almanın mümkün olmayacağını, bu durumun Osmanlı'nın şerefine haleldar olacağından Babiali tarafından reddedileceğini, bu durumda Türkiye'nin Almanya gibi ülkelerle münasebete girerek oralardan tedarik edeceğini belirtecekti. Pichon, ilaveten Üçlü İtilaf devletleri lehine bazı imtiyazlar alma niyetini belirtti. Rusya buradan, Fransa'nın amacının İstanbul-Berlin bağlarının zayıflatılması olduğunu. İstikraz görüşmelerinin Fransa lehine bozulduğu bir sırada ise

Fransız devlet adamları Türkiye ile gidişatı Rusya'nın gözlüğü ile görüyorlardı. Kızgınlıklarının ardında Almanya'dan alınan gemiler olması muhtemeldi. Paris'teki belirleyici faktör ise Türkiye'ye karşı politik güvensizlikti. Yani Türkiye'nin gelecekteki siyasi tutumu ile ilgili Paris tarafından talep edilen garantiyi vermekte Türkiye'nin isteksiz davranmasıydı. Türkiye'nin Üçlü İttifaka doğru yürümesi korkusu bu istekleri dikta ettirmişti. *Berliner Tageblatt'* a göre Türkiye'nin doğal dostları olan Almanya ve Avusturya ile özel olarak tanımlanmış bir ilişkiye girmesi gereksizdi, bu yüzden Türkiye, böyle bir garanti vermemişti. İlaveten gazete, Cassel'in İngiliz Hükümeti ile birlikte hareket ettiğini düşünmekteydi⁵⁴.

İngiliz basınında mevcut durum İngiliz-Fransız ilişkileri açısından da ele alınmaktadır. Buna göre, şu an için İngiltere'de hiçbir sorumlu makam, Fransa'nın Osmanlı Hükümetine kendi şartlarını belirttiği ve onları uygulama için hazırlandığı bir dönemde Yakındoğu'ya İngiliz finansının müdahalesini teşvik etmeyi düşünmezdi. İlaveten Fransızların Cassel'e yönelik bakış açıları, doğru veya yanlış, Yakındoğu'daki finans adına önceki çabalarının onun İngiliz politikasının vekili ya da temsilcisi olduğunun garantisi olmadığı yönündeydi. İstanbul'daki TMB heyetinin oluşumu Fransa tarafından gayet iyi biliniyor ve yöneticiler listesinde pek çok İngiliz'in yer almasına rağmen bu Banka'nın çok fazla Cavid Bey ve onun İstanbul basınındaki yandaşı Hüseyin Cahid gibi Neo-Türk arzusundaki isimlerin etkisi altında olduğu yorumu yapıyordu. *Times'*ın Paris muhabiri, eğer bu varsayımlar yanlışsa bunun düzeltilmesi gerektiğini vurguluyordu.

Fransa, Credit Mobilier'in kredisi Paris Borsasına kabul edilmezse, Türkiye'nin şartlarına uygun olarak başkasından kredi alınacağını duymaktan elbette ki hoşlanmıyordu. Cassel'in himayesindeki grubun vereceği kredinin Paris borsasına kabul edilmesi konusunda, Fransız gruptan daha fazla şansı yoktu. Fransız pazarının Cassel'in kredisine kapatmak için elden gelen çabanın sarf edilebileceği düşünülüyordu⁵⁵. *Times'*ın Paris muhabirinin haberine *Tanin'*de aynen yer verilmiş, Paris borsasının istikraza karşı durması için elden geleni esirgemeyeceği sözünün aradaki gerginliği gösterdiği belirtilmişti⁵⁶.

İngiliz kamuoyu bunun Osmanlı Bankasını ya da başka bir finans kuruluşunun menfaati için sadece bir bankalar arası kavga olarak düşünülmemesi gerektiğini belirtmekteydi. Onlara göre şu an Üçlü İtilafın, Genç Türklerin yeni durumunu desteklemesi gereken zaman değildi. Genç Türk idaresi, Türkiye'nin

Rusya'nın İstanbul sefiri, Fransa ortak menfaatlerine daha uygun şartlar koyamıyorsa bari Cavid ile Cassel arasındaki görüşmelere mani olmasın diyecekti. Bkz. Mahmud Muhtar, *a.g.e.*, ss.120-121.

54 "Turkey and the Triple Alliance", "German Comments on the Loan Question", *The Manchester Guardian*, 22 September 1910.

55 "The New Turkish Loan", "The Franco British Aspect", "Political Considerations", *The Times*, 22 September 1910; "İstikraz Meselesi", *Tanin*, 27 Eylül 1910.

56 "İstikraz Meselesi", *Tanin*, 27 Eylül 1910.

kurtuluşunu garantilemek için, Fransa menfaatini Cavid Bey gibi “emperyalist” bir devlet adamının insafına bırakacak kadar henüz olgunlaşmamıştı. Maliye Bakanının kendi çıkarları adına, İstanbul’da bir kabine krizi çıkartması olasılığı hiçbir şekilde güven verici sayılmamaktaydı. Fransızların istediği, çıkarlarının tehlikeye girmemesi idi. *The Times*’ın muhabiri, Genç Türklerin, Fransız çıkarlarının koruyucularına hakaret ettikten sonra, Fransızların dilini boykot ettikten sonra ve Fransızların kapitülasyonlar altındaki haklarına hücum ettikten sonra Cassel’e kredi için başvurarak Fransızların konumunu ters-yüz ettikleri için gururlandıklarını belirtmekteydi⁵⁷.

Reuter’in Paris muhabiri Osmanlı Hükûmetinin Londra ile istikraz akdetmesinin Fransa’ya karşı bir şantaj diye telakki edildiğini resmen istihbar etmişti. *London Graphic* gazetesi ise Fransız matbuatı tarafından Osmanlı’ya karşı ibraz edilen şiddet ve infiale karşı çıkmıştı. Osmanlı’nın, hıyanet ve şantaj gibi pek çok abartılı ve haysiyet kırıcı hareketlere maruz kaldığını belirtmiştir⁵⁸.

İngiliz Dış İşleri, Eylül ortasında gazetelerden Credit Mobilier ile görüşmelerin başarısızlığa uğradığını ve Cassel’in Türklerle kredi anlaşması yaptığı yönündeki dedikoduları öğrenmişti. Muhtemelen Fransız Hükûmeti Türkiye’nin daha az bağlayıcı şartlarda para elde etmesinden kaygılıydı. Grey, Türklerin Fransızlar yerine İngilizlerden avans elde etmesinin uygunsuz olacağını hissetmişti. Bu durum Cassel’e bildirildiğinde o, dedikoduları yalanlamış ve uzlaştırıcı birleştirici bir davranış sergilemişti. Cassel, Dış İşlerine daha önceden kendisinin, Türklere Fransızlarla uzlaşmalarını tavsiye ettiğini bildirdi. Bununla birlikte eğer Fransızların abartılı istekleri yüzünden görüşmeler kesilirse onlara yardım etme konusundaki ahlaki zorunluluğunu açıkladı⁵⁹. Cassel bu politika ile ilgili 19 Eylül’de Gulbenkian⁶⁰ tarafından uyarılmıştı. Gulbenkian, Fransız Dış İşleri Bakanı’nın, İngiliz Büyükelçisinden İngiliz Hükûmetinin Fransa’yı desteleyeceği ve Türkiye’nin İngiltere’den para bulamayacağı konusunda güvence aldığını öğrendiğini belirtecekti. Bunda sonra yukarıda belirtilen resmi bir doğrulama gelmekte gecikmemişti⁶¹.

Başlangıçta İngiliz Dış İşleri, Fransa’ya Cassel’in birleştirici davranışı ışığında Fransız Hükûmeti, kredi fiyatı vermeye karar verirse TMB’nın iştirak edebileceğini bildirmiş, Fransız Dış İşleri Bakanı bunu iyi karşılamıştı. Paris ve Londra’daki İngiliz ve Fransız Büyükelçileri amacın İngiliz-Fransız ticari birlikteliği olduğu, TMB’nın bu amaçla düzenlemelerin içinde yer almadıkça

57 “The New Turkish Loan”, “Political Consideration”, *The Times*, 22 September 1910.

58 “İstikraz Etrafında”, *Tanin*, 24 Eylül 1910; “İstikraz-ı Osmani”, *Sabah*, 24 Eylül 1910.

59 Kent, *a.g.m.*, ss. 376-377, Burman, *a.g.m.*, s.230.

60 Calouste Gulbenkian aynı zamanda TMB idare meclisindedir. 1910 yılında Londra ve Paris’teki Türk konsoloslüğünün finans danışmanlığı görevini yapmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ethem Eldem, *Gülbenkianların İzinde*, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul, 2006; Ali Okumuş, *Osmanlı Coğrafyası’nda Petrol Mücadelesi*, Kalust S. Gülbenkian ve Türk Petrol Şirketi, Taşmektep Yayınları, İstanbul, 2015.

61 Burman, *a.g.m.*, s. 299.

bu durumun başarılmayacağı yönünde anlaşmışlardı⁶². Ancak sonra işler değişecekti.

Cassel'in devreye girmesine ilişkin Paris Hükûmetinin görüşü, belirtildiği gibi bu durumun Türkiye tarafından Fransa'ya karşı şantaj yapmaktan farksız olduğu yönündeydi. *Guardian*'ın haberine göre Cassel'in anlaşması geçiciydi ve ancak 1 Ekim'de Fransızlarla görüşmeler tamamen kesildiğinde kesinleşecekti. Fransız Hükûmeti siyasi ya da ekonomik şartlardan birini zerre kadar azaltmayı düşünmemekteydi. Fransızlar Türkiye'nin sunduğu garantilerden memnun olmamıştı; eğer İngiliz finansçılar daha azından memnun olurlarsa bu onların meselesiydi ama Fransızlar kendilerine gelen bu değerli kağıtları engellemek için ellerinden geleni yapacaklardı. Fransa süreci Üçlü İttifakla birlikte yorumlama konusunda ısrarcıydı. Eğer İngiltere, Türkiye'nin Üçlü İttifak'a girmesine yardım etmek istiyorsa bu onun meselesiydi ama Fransa bu işte taraf olmayacak denilmekteydi⁶³. *Petite Republique*, Cassel'in grubu ile anlaşmanın sadece Fransa üzerinde baskı yapmak için olabileceği görüşünü ortaya koydu. Ona göre kredi sorunun sonunda Paris'te çözümlenmiş olarak düşünülmesi gerekmekteydi. Bu tahvillerin Paris pazarından kayıp gitmesine izin verilmemeliydi⁶⁴.

Osmanlı tarafı konuyu şantaj olarak ele almasa da Cassel'in ortaya çıkışının durumu değiştirdiğini kabul etmekteydi. Cavid Bey *Daily Telegraph*'ın İstanbul muhabiriyle yaptığı röportajında Türkiye-Romanya ittifakı ve Türkiye'nin Üçlü İttifak ile anlaşması konularını istikraz meselesi ile birlikte ele almaktaydı. Nitekim Hakkı Paşa'nın Üçlü İttifaka dâhil olmak için görüşmelere başladığı haberlerinin basına yansıdığı Eylül ayının ortasında aynı zamanda Osmanlı Bankası ile görüşmelerin çıkmaza girip başka bir Fransız mali heyete müracaat edilebileceğinin hissedildiği bir zamandı. Bunu Alman gazetelerinin de tespit etmişti. Cavid Bey, Osmanlı Bankası dışında bir Fransız grup ile görüşmeler başlayınca bu kez *Matin* gazetesinin İstanbul muhabirinin Türkiye'nin Üçlü İttifak'a girme yolunda ilk adım olarak Avusturya nüfuzu altındaki Romanya ile bir askeri ittifak imzalandığını belirttiğine işaret edecekti. Bu haber hem Romanya hem Osmanlı tarafında tekzip edilmişti. Fakat yine de Fransız matbuatı bunu istikrazı borsaya kabul etmemek için bir sebep olarak görmeye başlamıştı. Cavid Bey, Paris'e gittiğinde Osmanlı Bankası aleyhine bir kastı olmadığını belirtmişti. Laurent tarafından ileri sürülen "trejurari" meselesini ise bir mihenk taşı olarak saymaktaydı. Mebusan Meclisi ile görüş alışverişinde bulununca hiçbir kabinenin bu teklifi kabul etmeyeceğini Cavid Bey anlamıştı. Özellikle mali bağımsızlığın korunması açısından bu mümkün değildi. Cavid Bey diğer Fransız mali müessesesinin ise makul bir hareket tarzı tuttuğunu, istikrazı siyasi bir vasıta değil mali bir mesele olarak ele aldığını belirtmekte ve bu kurum ile anlaşma yapılmasının ardından basında şiddetli

62 Kent, *a.g.m.*, ss. 377-378.

63 "The Turkish Loan", "Blackmail Against France", *The Manchester Guardian*, 22 September 1910.

64 "The Turkish Loan", "A Profit of £ 920.000", *The Manchester Guardian*, 23 September 1910.

yazılar kaleme alındığını belirtmektedir. Bundan sonra ise o zamana kadar Genç Türklerin iyiliğini ister bir pozisyonda bulunan Fransa Hükûmetinin birden sertleştiğini belirtmektedir. Cavid Bey bundan sonra “işte o zaman kara gün dostu Sir Ernest Cassel kendisini gösterdi” diyecek ve görüşmelerin devam ettiğini belirtecekti⁶⁵.

Hüseyin Cahid’e göre, Cassel’in istikraza teşebbüs etmesi Fransa’yı gözünün açılmasına ve daldığı gurur ve gaflet uykusundan uyanmaya sevk etmişti. *Tanin* gazetesi, “Türkiye Üçlü İttifaka girerse bu Fransızların hatasının sonucu olacaktır” yorumunda bulunmuştu. *Temps* de buna cevaben Fransa Türkiye’ye ne yaptı sorusunu sormaktaydı. *Temps*, Genç Türklerin Fransa ile olan ilişkilerinin dostaneliğine dikkat çekmekte, Yeni Hükûmet ricalinin Fransa’ya geldiklerini ve burada kendi propagandaları için yardım gördüklerini belirtmektedir. Şükran göstermeleri beklenmemekte ancak en azından düşmanlık da beslememeleri gerektiği vurgulanmaktadır. *Temps*, Türkiye’nin Romanya ile askeri anlaşma imzaladığı mevzusunu gündeme getirmekte ve *Tanin*’de Fransa’ya karşı agresif bir tutum olduğunu belirtilmektedir. Hüseyin Cahid de bu habere cevap olarak Türkiye’nin Fransa’ya karşı tutumunun değil, Fransa’nın Türkiye’ye karşı tutumunun değiştiğini belirtmekte ve haysiyet ve şerefe olan ihtiyacın paraya olan ihtiyaçtan çok daha fazla olduğuna işaret etmektedir.

Hüseyin Cahid, sürecin istikrazın Osmanlı Bankasından başka bir mali heyetle akdedilmesi ve Laurent’in entrikalarının tesire başlamasıyla bu hale geldiğini vurgulamaktadır. Cavid Beyi savunan Hüseyin Cahid, Cavid Beyin aksi bir tutum izlemesi durumunda bugün aleyhte yazan gazetelerin methiyeler düzeceğini belirtmektedir. Hüseyin Cahid, Osmanlı Bankası ile anlaşmazlığa düşülmesi sonrası yine bir Fransız mali grubu ile görüşmelerin yürütüldüğünü belirtmekte ve bunun neresinin Fransa aleyhinde olduğunu sormaktadır⁶⁶.

Hüseyin Cahid, açıkça TMB’sını Osmanlı Bankasına tercih etmektedir. Osmanlı Bankasının gelinen süreçte artık eski devrin geçtiğini anlayarak sadece bir devlet bankası olmayı başarıp başaramayacağını sormaktadır. Hüseyin Cahid, yalnız ismi Osmanlı olan, devlet bankası olarak tanınan bu tuhaf bankanın tabiiyetinin bile Osmanlı olmadığını belirtmektedir. Bankanın arkasında büyük nüfuz ve iktidar sahibi bir Fransız mali heyeti vardır. Buna göre, Genç Türkler daha inkılabın ilk günlerinde bu banka ile anlaşmazlığa düşmek istememiş, Avrupa siyasetinde paranın önemine binaen böyle güçlü düşmanlar edinmek istememişlerdir. Osmanlı Bankasına karşı açık bir savaş başlamadan memlekette emin bir bankanın tesisine çalışmaya girişilmiştir. Uzun süreden beri Türkiye’nin ticari ve mali işlerinden el çekmiş olan İngiliz maliyesinin Türkiye ile ilişkileri yenileme ve tesis etmeye eğilimli bulunmaları,

65 “ Maliye Nazırını Cavid Beyle Mülakat” *Tanin*, 3 Ekim 1910; “Cavid Beyin Beyanatu”, *Yeni İkdâm*, 2 Ekim 1910; “Cavid Beyin Beyanatu”, *Sabah*, 2 Ekim 1910.

66 “ Türkiye ve Fransa”, *Tanin*, 26 Eylül 1910.

Osmanlı ve İngiltere sermayesinden oluşan tam milli bir bankanın memlekete edebileceği hizmeti yerine getirmek üzere İstanbul’da milli bir banka kurulması fikrini verdiği ve TMB’nın da işte bu suretle kurulduğunu belirtmiştir.

Hüseyin Cahid, Osmanlı Bankası içinde İngiliz sermayedar grubunun da bulunduğunu, İstanbul’da bir de İngiliz direktör bulunduğunu ancak sermayenin büyük kısmının Fransız grubunun elinde bulunduğundan işlerin Paris’te verilen karar göre yürüdüğünü belirtmektedir. Hüseyin Cahid, ‘yazık ki İngiliz sermayesinin oylarının onların sözünü geçer hale getirmeye yetmemektedir, öyle olsa idi Osmanlı Bankası kâr ve menfaatini meşru bir daireye çevirmeye çalışır ve Hükûmetle arasını düzeltmeye çalışırdı’ demektedir. Hüseyin Cahid, memlekette TMB gibi temiz, hayır isteyen, gizli kapaklı işlerden uzak bir mali müessesenin kurulmasından ne kadar büyük faydalar görüleceğinin geçen seneki istikraz meselesinde sabit olduğunu vurgulamaktadır. Dikkatli çevreler bunu unutmadığını, bu sene istikraz etrafında kopan gürültülerin geçen sene olacağını fakat TMB’sının kurucularından olan Cassel’in istikraza talip olması üzerine Osmanlı Bankasının tehlikeyi anladığını belirtmektedir. Şimdiye kadar Osmanlı’daki istikrazlar Osmanlı Bankasının tekeli altındaydı. Osmanlı Bankası bu tekelin kaybolacağından endişe duymuş, rakibini uzaklaştırmak istemiş bu yüzden de gayet olumlu şartlarda anlaşma yapılmıştı. Osmanlı Bankası öyle olumlu şartlar sunmuştu ki Türkiye ile uzun müddetten beri ilişkisini kesmiş olan Londra piyasası bu şartları kaldıramazdı. Osmanlı devleti de kendisi için en uygununu kabul etmişti. İstikraz Osmanlı Bankası ile yapılmış, bu şekilde TMB’sının ümidini kırdığını düşünmüştü. Hüseyin Cahid bu şekilde Cassel’in büyük bir hizmette bulunduğunu, o olmasa idi Osmanlı Bankasının elinde kalacaklarını belirtmektedir. Bundan Osmanlı’nın kazançlı çıktığını ancak bu kadar faydası görülen İngiliz mali heyetinin açıkta kaldığını, onları bir korkutma aracı olarak kullandıklarını belirtmektedir. Bu seneye gelindiğinde ise Osmanlı Bankası, geçen seneki olay neticesinde TMB’sının bir dargınlık yaşadığını ve istikraza karışmayacağını düşünmüştü. Bir de geçen Londra piyasasında esham ve tahvillerin düşkünlüğü dolayısıyla istikraz tahvillerinin Paris’te olduğu kadar rağbet görmemesi de onları cesaretlendirmişti. Hüseyin Cahid, bu konuda Osmanlı Bankasının yanıldığını, TMB’sının Osmanlı’nın menfaati ile kendi menfaatini birleştirerek namuslu bir şekilde çalışmak azminde bulunduğundan Fransız sermayedarları boşa çıkartmıştı. Buna göre Cavid Bey Paris’ten Londra’ya gittiğinde her ihtimale karşı orada bir istikraz muamelesi hazırlamış, vaadi almıştı. Paris’te yürütülen istikraz görüşmeleri dayanılmaz bir hal alınca Cassel’in istikrazı yapacağını ilan etmek gerekmişti. Hiç beklemedikleri bir şekilde Cavid Beyin oyununa gelen Fransız mali çevreleri ve ellerinde bulunan gazeteler bu durum karşısında şaşırılmışlardı. Cassel’in, TMB’sının Türkiye’ye hizmet etmekte hazır bulunduğu haberi geçen sene olduğu gibi bu sene de Türkiye’yi insafsız sarrafların pençesinden kurtarmaya hizmet etmişti. Fakat bu hizmeti hazmedemeyen gazeteciler şimdi Genç Türklerin erdemli adamlarını da

kendileri gibi zan ederek bir takım imalara başlamışlardır. Cassel'in sermayesinin yalnız İngiliz olmadığı Alman da olduğunu ileri sürüyorlardı. Hüseyin Cahid ise "bundan bize ne?" demektedir. Nitekim o, sermayenin vatani olmadığını savunuyordu. Önemli olan en uygun şartların sunulmasıydı. Yine TMB'sının muvaffakiyetine Cavid Beyin alakadar olduğu, *Tanin*'in baş muharriri olarak kendisinin bankanın meclis idaresine dâhil olduğuna dair havadisler gazetede çıkmaktaydı. Hüseyin Cahid, bunların amacının sadece haber yapmak değil, TMB'sına meyledilmesinin bir menfaat fikri dolayısıyla olduğunu anlatmak olduğunu belirtmekteydi.

Hüseyin Cahid, Cavid Beyin bankanın muvaffakiyetinde elbette manen pek ziyade alakadar olduğunu kabul etmekte, memlekette kendi gözlerinin önünde, açık ve namuslu bir şekilde çalışacak bir mali müessesenin kurulması lüzumunu takdir eden Cavid Beyin TMB'sının kurulmasına hizmet ettiğini belirtmektedir. Hüseyin Cahid, kendisinin de bankanın Meclis İdaresine dâhil olduğunu vurgulamaktadır. Bunun nedenini ise şöyle anlatmıştır "Çünkü memleketimizde iş görmeye gelen namuslu İngilizler kendilerinin gizli kapaklı hiçbir maksatları olmadığına, Türkiye'nin menfaatine hizmet edeceklerine memleketi ikna için kendi içlerine memleketin evlatlarından adamlar kabul etmeyi bir vazife bilmişlerdir." Ona göre TMB'sının kurulmasını düşünenler ve buna çalışanlar memleketin ihtiyacını hakkıyla anlamış kimselerdir, "Çünkü Türkiye Milli Bankası iki defadır Türkiye'yi Bank-ı Osmani'nin pençesine düşüp haysiyetini haleldar etmekten kurtarıyor ve bu hareketiyle hem Milli Banka için hem böyle bir müesseseye dahil olanlar için mucib-i iftihar muvaffakiyettir."⁶⁷ Bu süreçte TMB ile İttihat ve Terakki arasında bağ kurulmaktadır. *Temps*'de yer alan haberlere göre TMB'sının meclisindeki mevki Maliye Bakanı için düzenlenmişti ancak sonra *Tanin*'in editörü bu mevkiye gelmişti⁶⁸.

Figaro'ya göre Cassel, İngiliz Hükûmeti üzerinde baskı uygulayarak Türklere verilecek kredi konusunda Fransız Hükûmetinin daha az külfetli şartlar koymasını sağlamaya çalışıyordu. *Siecle* de Cassel'in İngiliz Hükûmetinin desteği ile Fransız Hükûmetinin şartlarını değiştirmek konusunda ikna çabaladığını, Londra ve Paris'in tam bir uyum içinde olduğu varsayımını doğru

67 "Türkiye Milli Bankası ve Bank-ı Osmani", *Tanin*, 27 Eylül 1910.

68 "The New Turkish Loan", "The Ottoman Bank", *The Times*, 24 September 1910. Cavid Beyin TMB'nın hissedarlarından olduğu yönünde haberlere Osmanlı basınında da rastlamak mümkündür. 1911 yılında *Şehrah* gazetesinde yayınlanan bununla birlikte Zeki Bey'e ait olması muhtemel haberde Cavid Beyin daha önce Maliye Nazırlığına tayini sırasında uhdesinde bulunan Türkiye Milli Bankası Meclis Azalığını İstanbul Mebusu Hüseyin Cahid Bey'e devir ettiği, bu kez de Maliye Nazırlığından istifası sebebiyle söz konusu azalığı tekrar kazanmasının önünde bir engel olmadığından ve Hüseyin Cahid Beyin de zaten Duyun-u Umumiye'de daha önemli bir görev elde edeceğinden Banka azalığının tekrar Cavid Bey'e verilmesinin müzakere edilmekte olduğu haberini aldıkları bununla birlikte bu haberi ihtiyatla karşılamaları gerektiği yer almıştır. Bkz. "Türkiye Milli Bankası Meclis İdare Azalığı", *Şehrah*, 14 Mayıs 1911. Zeki Bey bu iddiasını Kayserili Mülazım Şaban Bey'e yazdığı ve Zeki Beyin öldürülmesine dair yapılan beşinci mahkemede okunan mektupta da sürdürmüştür. Bkz. "Zeki Beyin Beşinci Muhakemesi", *Tanin*, 8 Kasım 1911.

bulmadıklarını belirtmektedir. *Matin'e* göre Cassel İngiliz Hükûmeti ile birlikte bu ülke Hükûmeti üzerindeki tesiri umuduyla koşulları yumuşatmak için çaba gösterecekti. *Matin'e* göre İngiliz Hükûmeti belirtilen şekilde bir hareket tarzını benimsememekteydi. İngiliz kamuoyu bu meselede Fransız Hükûmetinin görüşlerini sadakatle desteklemekteydi, bunun takdir edilmesi gerektiği ve bunun iki ülkenin samimi ilişkilerini güçlendirmesi gerektiğini belirtiyordu⁶⁹.

Gluva gazetesi, bir Osmanlı istikraz meselesinin var olmadığını belirtmektedir. Meselenin Genç Türklerin akdedecekleri bu istikrazdan Osmanlı Bankasını hariç tutmalarına müsaade edilip edilmeyeceğidir. Gazeteye göre bu istikrazda Osmanlı tarafından verilen teminat, 1909 istikrazından daha yeğdir. Karşılık gösterilen İstanbul gümrük gelirleri yabancı istikrazlarda gösterilen karşılıkların en itibarlısı addedilmektedir. Demek ki teminat meselesi mevzu değildir.

Times muhabiri süreci “bu genç Türkiye ile Osmanlı Bankası arasındaki bir düellodan ibarettir” şeklinde yorumlamaktadır. *Tanin* de *Times'ın* İstanbul muhabirinin durumu en iyi şekilde anlattığını belirtmektedir⁷⁰. *Times* süreçte tarafsız bir çizgi izlemeye çalışmaktadır. Türk-Fransız ilişkilerinin geleceğine ilişkin bir kaygı söz konusudur. *The Times'ın* İstanbul muhabiri, yabancı karşıtı duyguları olmayan Türklerin Cavid Beyin Fransızlarla yürüttüğü görüşmesinde diplomatik incelik göstermediklerini kabul etmekle beraber savunmalarını Osmanlı Bankası'nın eski rejim altında iyi bir dost olduğunu kanıtlayamadığı yönünde kurduklarını gözlemlemektedir. *The Times'daki* makale de Cavid Beyin kredi görüşmelerinde ve öncesinde Avrupa'ya yaptığı gezisinin kredi görüşmeleri ile ilgili olmadığı açıklamaları gibi pek çok hata yaptığını belirtmektedir. Bununla birlikte Fransa'nın Türkiye'deki finansal yöntemlerinin son on yıl boyunca eleştiriye açık olduğu da kabul edilmektedir. Burada, kilometre garantileri vasıtasıyla ülkenin refah seviyesinin düşürülmesinde Alman Bankalarının pek çok durumda Osmanlı Bankasınca desteklendiğinin de altı çizilmektedir⁷¹.

Figaro gazetesi, Fransız basınında farklı bir ses olarak karşımıza çıkmaktadır. Fransa ile Osmanlı arasındaki istikrazın olumlu sonuçlanmaması durumunda bunun Fransız Dış İşleri açısından olumsuz sonuçlanacağını; çünkü meselenin bir para meselesi değil Fransa'nın İstanbul'daki nüfuzu meselesi olduğunu belirtmektedir. *Figaro*, istikraz meselesinde Fransa'nın zorluk üzerine zorluk çıkartmayı adeta vazife bildiğinden bahsetmektedir. Muhasebat-ı Umumiye Müdürünün Fransız olmasını ve bütçeyi düzenlemek için önce Fransızların onayının alınması istemlerinin Kanun-u Esasiye'ye aykırı olduğunu ve kontrol hakkının Osmanlı parlamentosunun hakkı olduğunu, bu şartı kabul eden Osmanlı delegesinin İstanbul'a döndüğünde ya hapse tıklılacağını ya da asılacağını belirtmektedir.

69 “French Press and Sir E. Cassel”, “A Suggestion of Pressure”, *The Observer*, 25 September 1910.

70 “İstikraz Etrafında”, *Tanin*, 5 Ekim 1910.

71 “The Turkish Loan”, *The Times*, 17 October 1910.

Figaro, istikrazın Credit Mobilier, Osmanlı Bankası veya başka bir banka ile yapılmasının ne ehemmiyeti var diye sormaktadır. Her şeyden evvel Fransa'nın menfaatlerinin düşünülmesi gerektiğini belirtmektedir. İstikrazın Paris'te yapılmamasının Berlin'de yapılması anlamına geldiğini belirten *Figaro* bunlar karşılığında Almanya'ya gemi inşaatı, nafia işleri gibi ihaleler verilecekti; oysa bunları Fransa almaya hazırlanmaktaydı diye vurgulamaktaydı. Demek ki Alman nüfuzu Fransızların maddi ve manevi nüfuzlarının azalmasından istifade ederek önem kazanacaktı. *Figaro*, bu durumun İngiliz-Fransız ilişkilerinin de hafifçe ihlal edeceğini, Cassel'in hareketinde serbest bırakılacağını ve onun da Almanlarla uyuşarak Türkler nezdindeki nüfuzunu kazanmaya çalışacağını belirtmektedir. Fransa'nın işlediği hatayı İngiltere'nin de işlemesi için ortada bir neden yoktu. Osmanlı'nın iktisadi sahada Almanya ve İngiltere ile birleşmesinin Fransa'dan uzaklaşması anlamına geleceğini belirtmekte ve Fransa'nın yaptığı hatanın böyle sonuçlar doğuracağını görmeyenlerin kör olduğunu belirtmektedir⁷².

Figaro gazetesi Fransız politikasını eleştirmektedir. Laurent'den "haksız bir tabir ile Fransız mali müşaviri yad edilen" şeklinde bahsederken, Mösyö Pichon'dan ise kendisine bir muhabbet hissedildiğini; fakat Mösyö Cochery vasıtasıyla girilen hatadan dolayı onun da mesul olduğunu belirtmektedir. Cochery'nin Laurent'in elinde bir oyuncak olduğunu yazmıştır. *Figaro*, müsrif gençleri tazyik eden tefeciler gibi "nasıl olsa sen bana geleceksin" demenin makul olmadığını vurgulamaktadır. Osmanlı Bankasının ise acı bir mağlubiyete uğradığını belirtmektedir. Bir diğer eleştiri ise Hükûmetin doğrudan doğruya istikraza müdahalesi meselesidir. Hükûmetin bu konuda söyleyecek bir sözünün olmasının normal olduğunu; fakat bu kadar sorumluluk yüklenmemesi gerektiğini, bunun ekonomistlerin görevi olduğunu belirtmektedir⁷³.

Almaya ile Cassel'in ilişkisi gazetelerde en çok işlenen konulardandır. *Temps* de yayınlanan bir başmakalede Cassel'in iyi bir rüya gördüğü ve doğudaki İngiliz çıkarlarını ve Alman hırslarını uzlaştırmak istediği yer almaktadır. Gazeteye göre bu, ilkini kurban etmeden ve ikincisine ödün vermeden de yapabirdi. 1910 başında Bağdat demiryolunun Alman sermayedarları dışındaki sermayedarlara da açılması gündeme geldiğinde Cassel, *Deutsche Bank* ile iletişime geçmiş ve Almanların isteklerini Londra'ya iletmişti. İngiliz Hükûmeti ise bunlara katılmamış ve Cassel'in girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Bununla birlikte o, Ren'in ötesindeki finansçıları ile birlikte "saygıdeğer kişi" olmayı sürdürmüştü. Onun, TMB'sında Alman kapitalist grupların temsilcisi olduğu ve bundan dolayı *Bank of England*'ın başkanının bu kurumun oluşturulmasına karşı olduğu dahi söylenmişti. Şu bir gerçektir ki, onun başarısı Alman finans çevrelerinde düşmanca karşılanmayacaktı, Almanlarca o bir müttefikti. *Temps*'in yorumuna göre bu muhtemelen Genç Türk Hükûmetinin ona yaklaşmasındaki

72 "Türk İstikrazı Münasebetiyle", *Tanin*, 31 Ekim 1910.

73 "Türk İstikrazı Münasebetiyle", *Tanin*, 2 Kasım 1910.

başlıca nedendi⁷⁴.

Journal de Debats, Cassel'in İstanbul'da eski uluslararası Fransız kuruluşuna rakip bir banka kurduğunu ve Türklerin yabancı finansal vesayetten uzak durma isteklerini pohpohlayarak Genç Türk sempatanları ile uzlaştığını ve bu konuda Alman finansçılarla el ele gittiğini belirtmekteydi. *Debats*'a göre Üçlü İtilafın tesiri konusunda İngiliz Hükûmeti Fransız Hükûmeti ile birlikte hareket edecekti. *Temps*, ise Genç Türkleri açıkça nankör olarak nitelemekteydi⁷⁵.

Nankör tanımlamasının etkisi kısa sürede Osmanlı basınında kendini gösterecekti. Hüseyin Cahid, 25 Eylül tarihli yazısında ne yapmak lazım gelirse yapıp, ecnebi borsalarının kapısının önünde dilenci gibi dolaşmaktan kurtulmalıyız demektedir. Fransızların bu istikraz meselesi hakkında söyledikleri kaba ve çirkin sözlere bir daha muhatap olmamak için her türlü fedakarlık yapılarak denk bütçe uygulanmalıydı. Cahid, iktisadi bağımsızlığını isteyen bir adamın kendisini bu kadar hakarete maruz bulundurmasını belirtmektedir. Fransız basınında yer alan nankörlük ithamlarından bahsetmekte ve en hafif bunun kaldığını belirtmektedir. Ona göre asıl nankörlük bu satırları yazanlarda olmakla birlikte denk bütçe yapılamadığından dolayı bu denli tecavüzkarane hareketlere maruz kalınmıştır. Bir savaşın vuku bulması durumunda milletin elinden gelen fedakarlığı yapacağı ancak bıçak kemiğe dayanmadan yapmanın daha münasip olacağını belirtmektedir. Bugün bir harp karşısında olunmamakla birlikte maruz kalınan durumun bir harp kadar önemli olduğunu belirtmektedir. Çözüm lüzumsuz harcamaları kısmak ve yeni vergi koymaktır. Bu süreçte '30.000.000 nüfuslu ülkeyiz adam başı 1 lira verilse ihtiyaç karşılanır' yönünde fikirler vardır. Cahid ise bu kadar bile vermeye gerek olmadığını, bunun dörtte biri verilse yine kâfi olacağını belirtmektedir⁷⁶. *Tanin*'de çeşitli kereler halkın telgraflarla kendilerine başvurduğu ama iç borçlanmaya gerek olmadığı vurgulanmıştır⁷⁷. Bu süreçte Maliye Nezaretine bir iç istikrazda bulunulması için Osmanlı vatandaşlarınca mektuplar gelmektedir. Maliye Nezareti ise *Tanin* aracılığıyla bu hisleri paylaşanlara şükranlarını sunmakla beraber dış istikraz olacağını yinelemiştir⁷⁸.

Fransız basını Cassel'in Deutche Bank'ın Müdürü Herr Arthur von Gwinner ile bağlantı halinde olduğundan bahisle onun hiçbir şekilde güvenilir olmadığı sonucuna varmışlardı. Ancak, Osmanlı Bankası'nın, Deutche Bank

74 "The Turkish Loan", "Sir Cassel and Germany", *The Manchester Guardian*, 22 September 1910.

75 "The Turkish Loan", "Young Turks "Ingratitude", *The Manchester Guardian*, 22 September 1910.

76 "Tasarruf ve Vergi", *Tanin*, 25 Eylül 1910.

77 "İstikraz Meselesi", *Tanin*, 25 Eylül 1910; "İstikraz Meselesi", *Tanin*, 29 Eylül 1910.

78 "İstikraz Etrafında", *Tanin*, 27 Eylül 1910. İstikrazın malum işleyişinden üzüntü duyan Şam ahalisinden bazı eşraf ve tüccar vilayet makamına gelerek Hükûmetin ihtiyaçlarını karşılamak için ellerinde bulunduğu kadarıyla yardımda bulunacaklarını belirtmiştir. Kendilerine Suriye vilayetinden karşılık olarak, Hükûmetin hali hazırda böyle bir istikraza ihtiyacı olmadığı belirtilmiş, gösterdikleri hamiyetli davranış takdir edilmiştir. Bkz. "Şamlılarda Hamiyet", *Yeni İkdam*, 26 Ekim 1910.

ile Glarus birleşmesindeki ortaklığı bu yöndeki tüm eleştirileri zararsız hale getireceği de İngiliz basınca hatırlatılmaktadır. Bununla birlikte Cassel'in teklifi genel olarak her yerde İngiltere'de olduğundan daha fazla onaylanmaktadır. Alman ve Avusturya basını Cassel'in planını iyi karşılamış ve maddi yönden desteklemeye istekli görünmüştü. Alman finansı, Avusturya- Macaristan'ın acil ihtiyacına rağmen, Cassel'in kredisini £ 4.000.000 miktarında bir krediyle destekleyebileceği yönünde haberler yer almıştı⁷⁹. *Guardian*, Cassel'e Almanya tarafından destek talebi geldiğini belirtecekti⁸⁰. Nitekim *Temps*, Türkiye ile olan kredi görüşmelerine dair haberinde, Alman basının memnuniyetinin haklı olduğunu, Cassel'in bir hafta önce Berlin'de bulunduğunu ve Alman finansçıların yardımını teminat altına aldığını belirtmişti. Berlin'deki önemli isimler de çoktan işbirliği tekliflerini Cavid Beye sunmuşlardı⁸¹. Cassel Berlin'e hareket edip Deutche Bank'ın yöneticisi Bay Gwinner ile görüşmede bulunacaktır⁸². Habere göre Deutche Bank adeta reddeder surette soğuk bir muamelede bulunmuştur. Cassel'e Almanların nakdi durumlarının bir istikraza girmek için müsait bulunmadığı, bunun için ıskonto fiyatının artmasını beklemek gerekeceği yönünde cevap verilmişti. Bundan sonra Cassel, Deutsche Orient Bank, Nasyonel Bank, Dresdener Bank ile görüşmelerde bulunmuş; ancak istenilen neticeyi alamadan ayrılmıştı⁸³.

Cassel ve Smith'in İstanbul, Paris, Berlin ve Londra'ya seyahatleri ve buradaki görüşmeleri İngiltere basını tarafından da yakinen takip edilmişti. *Daily Chronicle* da son birkaç haftadır neredeyse tüm Avrupa'da Türkiye'nin kredi meselesinin heyecan yarattığını, bu meselenin şimdiye kadar öngörülenden daha önemli ve büyük bir mesele olduğunu belirtecekti⁸⁴. *Temps*, otuz seneden beri ilk kez bir Osmanlı istikrazının siyasi ve iktisadi hayatı bu kadar etkilediğini ve gazeteler arasında münakaşaya neden olduğunu yazmaktadır⁸⁵.

İngilizler bu süreçte Fransız politikasını açıkça destekliyorlardı. Bu basına da yansımaktaydı. *Times*'da Türkiye'nin kredi görüşmelerine dair yayınlanan bir makalede öncelikle Türkiye ve Romanya görüşmelerine dikkat çekilmekte ve Genç Türkler arasında maceracı ruha sahip isimler olduğu ve yeni rejimi savaştıran başarılarla pekiştirme şansını iyi karşılayacakları belirtilmektedir. Oldukça güçlü askeri unsurların mevcut Hükûmetin arkasında oldukça sağlam şekilde durmaya devam ettiğinin unutulmaması vurgulanmıştır. Fransız Hükûmetinin İngiltere'de bir benzeri olmayan bir gücü vardır. Fransa, yabancı

79 "The New Turkish Loan", "France and Sir Ernest Cassel's Project", *The Times*, 23 September 1910.

80 "The Turkish Loan", "Ottoman Ministers Stand Firm", *The Manchester Guardian*, 23 September 1910.

81 "The Turkish Loan", "German Financiers and Sir E. Cassel", *The Manchester Guardian*, 23 September 1910.

82 "Reticence in Berlin", *The Observer*, 25 September 1910.

83 "İstikraz Etrafında", *Tanin*, 28 Eylül 1910; "İstikraz-ı Osmani", *Sabah*, 28 Eylül 1910.

84 "The Turkish Loan", *The Manchester Guardian*, 4 October 1910.

85 "Osmanlı İstikrazı", *Sabah*, 17 Eylül 1910.

tahvillerin borsaya girmesine izin verebiliyor veya bunu yasaklayabiliyordu. Fransa'nın bunu ürkütücü bir silah olarak kullandığı teslim edilmektedir.

Times'da yer alan bir makale Britanya Hükûmetinin bu kredi görüşmeleriyle alakadar olmadığını ifade etmenin gereksiz olduğunu belirtmektedir. İngiliz Hükûmeti İstanbul'da İngiltere ve Fransa menfaatleri arasında bir çatışma meydana gelmesini arzu etmemektedir. Burada Paris'te Cassel'in temsil ettiği grubun hareketlerine ya da niyetine ilişkin kaygı olması için bir temel olmadığı vurgulanmıştı. Nitekim onun sadece Türklerle anlaşma imzalamamakla kalmadığı aynı zamanda Türkiye'nin menfaatine olarak TMB'sını, Fransa ile anlaşma konusunda etkilediğini belirtmiştir. Bu şekilde Cassel'in aracı olduğu ortaya atılmıştır.

Fransa tarafından Türkiye mali idaresinin ıslahı hakkında ortaya koyulan talepler gerek Türkiye'nin ve gerek borç veren yabancıların menfaatine zararlı addolunamayacağı gibi Fransa Hükûmeti'nin Fransa sermayedarları tarafından verilen paranın Alman zırhlıları veya Alman savaş mühimmatlarına sarfı hakkında teminat verilmesini istemesinin olağandışı görülemeyeceği belirtilmektedir.

İngiltere, Sultan Hamit rejimi altındayken Osmanlı Bankasının bazı finansal yöntemlerini kabul etmediğini gizlememiştir. Cavid Beyin durumu eski haline çevirmeyi engelleme eğiliminde olduğu düşünürlerse ona karşı olan sempatilerini esirgemeyeceklerini kabul etmekteydiler. İngiltere'ye göre Fransız Hükûmetinin, uygulamaya koyulmasını istediği Türkiye'nin mali yönetimine ilişkin talepler ne Türkiye'ye ne de onun yabancı alacaklılarına zarar verebilirdi. Fransız Hükûmeti sadece Fransız yatırımcıları ile verilecek avansların köhneleşmiş Alman yapımı materyallere ve savaş malzemelerine harcanmamasını istiyordu. Fransızlar, Türklerin paralarını daha dikkatli kullanmaya yöneltmek ve bunun saldırgan amaçlarla kullanılmasını engellemek istiyorlardı. *Times* da bu durumun İngiliz Hükûmetince ve İngiliz mali çevrelerince destekleneceğinden emin olduklarını belirtmektedir⁸⁶. Görüldüğü gibi *The Times* pek çok açıdan Fransız tezlerini onaylamaktadır.

Guardian da Türk Hükûmeti'nin, İngiliz finans grubu tarafından Fransız Hükûmeti ile anlaşmaya varılması konusunda teşvik edildiğini belirtmektedir⁸⁷. Paris gazeteleri Londra'dan gelen aynı doğrultudaki haberleri yayınlamışlardı⁸⁸. *Times*'a Cassel'in Fransızlarla Türkler arasında bir anlaşma yapılışını teşvik maksadıyla birkaç gün içinde Paris'e gideceği bilgisi ulaşmıştı. Paris'te Türk Hükûmetinin kredisi için yürütülen görüşmelerde, Cassel'in ve

86 "The Turkish Loan Negotiation", *The Times*, 23 September 1910; "The Turkish Loan", "British Governments Attitude", *The Manchester Guardian*, 23 September 1910; "İstikraz-ı Osmani", *Sabah*, 28 Eylül 1910.

87 "The Turkish Loan", "No Contract Yet Signed", *The Manchester Guardian*, 23 September 1910.

88 "The Turkish Loan", "A Passing Storm?" *The Manchester Guardian*, 24 September 1910.

TMB'sının Dış İşlerinin tam bilgisi ve onayı haricinde bir şey yapamayacaklarını özellikle belirtilmektedir⁸⁹. *Tanin*, İngiltere Dış İşlerinin bu beyanatını Cassel'in teşebbüsü hakkında Fransız kamuoyunu yatıştırma maksadını taşıdığı şeklinde yorumlamıştır. Londra muhabirinden gelen bilgilere göre Cassel, istikrazdan vazgeçmiştir bununla birlikte gelen bilgilerden hedefinin Babıali ile Osmanlı Bankası arasında aracılık yapmak olacağına hüküm edilebilmektedir⁹⁰. Cassel'in Paris'e gitmesi ve Pichon'un onu kabul etmesi söz konusudur. Aynı şekilde TMB Müdürü Smith, Paris ve Londra'ya gitmek için İstanbul'dan ayrıldığına ve amacının Paris pazarına kredinin kabulü için Babıali ile Fransız Hükûmeti arasındaki anlaşma organize etmek olduğuna dair haberler İngiliz basınında yer alacaktı⁹¹.

İngiliz Dış İşleri 23 Eylül'de Cassel'in konuyla ilgili yalanlamasını ve Türklere tavsiyelerini belirten resmi bir açıklamayı basına vermişti. Bu durum Fransa'da ve Fransız gazeteleri *Temps*, *Figaro*, *Echo de Paris*, *Journal des Debats* 'da yüz seksen derecelik bir dönüşe neden olmuş bununla birlikte *Debats*, Cassel'in tekzibine tam olarak inanmamıştı⁹². Fransa'da resmi çevrelerde İngiliz Hükûmetinin ve İngiliz basının krediye ilişkin tutumu memnuniyetle karşılanmıştı. *Journal des Debats* Cassel'in anlaşma imzalamadığını belirtmekte ve onun çabasının kuşkusuz Berlin bankalarının desteğini elde etmek olduğunu nitekim bunun Cavid Bey ve Hakkı Paşa ile giriştiği anlaşma gereği olduğunu söylemektedir. *Debats* aynı zamanda umdukları gibi, İngiliz Hükûmeti ve halkının bir an için duraksamadıklarını belirtmektedir. Nitekim Paris piyasasında alıcı bulamayan kağıtlara İngilizlerin de ihtiyacı yoktu. İngiltere bu tavrıyla sadece Üçlü İtilafa değil aynı zamanda Türklere de hizmet etmişti. *Temps*, Cassel'in İngiliz Dışişleri ve finans dünyası ile yaptığı görüşmeler sonucunda ve İngiliz kamuoyunun onun projesine düşmanlığı göz önüne alındığında onun Londra piyasasına tahvil ihracına kalkışma fikrini terk edeceği yorumunu yapmaktadır⁹³. *Daily Mirror*, 24 Eylül'de Cassel'in kredinin Londra'ya verilmesi girişimini terk ettiğini belirtecekti. Bu kararın nedeni olarak da Fransa'nın kredinin garantisini yeterli görmemesinin ardından İngiliz finans grubunun krediye girişmesi olasılığı üzerine Fransız ve İngiliz Hükûmetlerinde meydana gelen memnuniyetsizliği göstermişti⁹⁴.

Temps' in de kısmen ihtiyatlı davrandığı görülmektedir. Bu zamana kadar İngilizler kendilerini desteklemişlerdir ancak burada unutulmaması gereken İngiliz Hükûmetinin Fransa'da olduğu gibi Pazar malı üzerinde hiçbir

89 "The New Turkish Loan", "Sir Ernest Cassel and The French", *The Times*, 24 September 1910; "The Turkish Loan", "Sir E. Cassel and the Foreign Office", *The Manchester Guardian*, 24 September 1910.

90 "İstikraz Etrafında", *Tanin*, 27 Eylül 1910.

91 "The Turkish Loan", *The Times*, 27 September 1910; "Efforts for Agreement", *The Manchester Guardian*, 27 September 1910.

92 Kent, *a.g.m.*, s.378.

93 "The Turkish Loan", "Satisfaction In Paris", *The Manchester Guardian*, 24 September 1910.

94 "No Turkish Loan", *Daily Mirror*, 24 September 1910.

hakkının olmadığı, yalnızca kendisiyle savaş halinde olduğu devletlere karşı borsanın kabul muamelesini reddettiğidir⁹⁵.

The Manchester Guardian, kredi meselesinin İngiltere'nin Avrupa politikasını etkilediğinden bahsedilmektedir. Fransa'nın istediği kredi şartlarına yer veren makalede bunun politik imtiyazlardan oluştuğunu, bu aşamada her zamanki ticari koşulların fazlasında ısrar etmesinin Fransa'nın, her zaman gösterdiğini savunduğu, Türkiye'ye karşı dostane hisleri ile ne kadar tutarlı olduğunu düşünmenin gereksizliğine vurgu yapmaktaydı. Nitekim bu tip imtiyaz istekleri, güçlülerin zayıf milletlere karşı uyguladıkları bir politikaydı. Benzer politika, Rusya tarafından İran'a; Japonya tarafından Çin'e gösterilmişti. Fransız Hükümeti'nin kredi girişimi İstanbul'daki büyük politik gücünü ve Kuzey Afrika'daki önemli imtiyazlarını korumak anlamına geliyordu. Ama bu girişim başarısız olmuştu ve henüz bir düzenleme yapılsa bile Jön Türkler üzerinde Fransız Hükümetinin sempati ve tarafsızlık meselesine karşı bir güvensizlik getirmesi ve onların Almanlarla daha yakın bir ilişkiye girmesi gibi bir etkisi olabilirdi. Burada sürecin Türk Hükümetinin kararlığı ile devam ettiği anlatılıyor ve TMB ve Cassel ile geçici bir anlaşmadan bahsediliyordu. Bu süreçte kredinin, İngiliz firmalarına teklif edildiği öğrenilir öğrenilmez hem İngiliz Dış İşlerinin hem de İngiliz halkının bu proje aleyhinde etkilerini kullanmaları gerektiği ortaya atılmıştı. Eğer Fransa kredi vermezse İngiltere de ona dokunmamalıydı⁹⁶. *Morning Post* gazetesi Cassel'in bankasının Osmanlı istikrazı ile ilgili takındığı tutumu şiddetle eleştirmektedir. Bunun İngiliz-Fransız ilişkilerinin samimi olduğu bir zamanda gerçekleşmesini eleştirmiş, Fransa tarafından uygun bulunmamış bir istikrazın İngiltere tarafından da kabul edilmemesi gerektiğini belirtmiştir⁹⁷. *Tanin*'e Londra'dan galen haberler, Londra kamuoyunun genellikle Osmanlılara karşı muhalif olduğu dikkate alındığında istikrazın gerçekleşmesinin imkansız olduğunu belirtmektedir. *Daily Mail* ve *Daily Cronicle* bu istikrazın aleyhinde bir tutum sergilemektedir. İngiliz Dış İşlerinde Cassel ile TBM'nin gerekli inceleme yapılmadan Paris'te yapılan istikraz ile alakalı taahhütlerde bulunmayacakları belirtilmiştir. *Figaro* gazetesi, Fransa'nın Londra Büyükelçisi Cambon'un Fransa ile Türkiye arasındaki buhranın geçici olduğunu, Genç Türklerin bugün Fransa'ya olan ihtiyaçlarının açık olduğunu ve en nihayetinde Fransa'ya geleceklerini belirttiğine yer vermiştir⁹⁸.

Daily Mail, Türkiye ile Romanya arasında bir gizli bir ittifak yapıldığı yönünde şayialar olduğu sırada Cassel'in başında bulunduğu sermayedarlar grubunun istikraz akdedeceği rivayetinin başladığını belirtmektedir. Gazete, Türkiye'nin ordu ve donanmasının Yunanistan'a karşı savaş için paraya ihtiyacı

95 "İstikraz Etrafında", *Tanin*, 30 Eylül 1910.

96 "The Turkish Loan", *The Manchester Guardian*, 24 September 1910.

97 "İstikraz Etrafında", *Tanin*, 23 Eylül 1910; "İstikraz-ı Osmani", *Tanin*, 23 Eylül 1910.

98 "İstikraz Meselesi", *Tanin*, 25 Eylül 1910.

olduğunu ve para için dışarıya müracaat ettiğini belirtmektedir. Cassel'in istikraz akdettiği haberinin gerçek olması durumunda İngiliz sermayedarlarının paralarını bu istikraza yatırmadan önce siyasi durumun, yani Romanya ile ilişkinin derecesini öğrenmeyi talep etmeleri akıllıcadır. Akıllı İngiliz işadamları Yunanistan'a ve Bulgaristan'a karşı silahlanmak için kullanılmak üzere para vermekte acele etmemelidir, bu yolda hareket etmeleri büyük bir Avrupa muharebesini meydana çıkartacaktır. Fransa'nın istikraza katılmasını, parasını barut ambarına koymasıyla eşdeğer olduğunu belirtmektedir. *Daily Mail* eğer Romanya ittifakı gerçek değilse İngiliz sermayedarların bu istikraza girmelerinde bir sorun olmayacağını belirtmektedir. Gazete, İstanbul'un yeniden Avrupa siyaseti için merkez durumuna geldiğini, oradaki sefirin Genç Türklerin amel ve maksadıyla temas içinde bir zat olması gerektiğini vurgulamaktadır⁹⁹.

Eleştirel bir yaklaşımda bulunan *The Guardian* bazı Fransız gazetelerinde, İngiltere'nin para tedarik etmemesi gerektiği çünkü bu paranın Üçlü İttifak'ı desteklemek için kullanılacağı "fantastik" argümanı ile savunulduğunu belirtmekteydi. Buna rağmen Fransız Hükümeti, kendi koşulları dahilinde Fransız yatırımcılara para sağlaması için kusursuzca hazırды. *The Guardian*, İngiltere'nin nüfuzunun kendi uyruklarının bu krediyi almasını önlemek için kullanılması durumunda üç sonuç doğacağını ve bunların dikkatle düşünülmesi gerektiğini; çünkü şuan ki dış politikalarının bundan kalıcı olarak sorumlu olacağını belirtmektedir. İlk olarak, Fransa'nın kabul edilemez isteklerine manevi desteğimizi vermeliyiz ama bu kendimizi, tek bir politik kombinasyona, Avrupa politikasının her yön değiştirmesinde Üçlü İttifaka karşı düşmanca hareket eden Üçlü İtilaf bloğunun içinde olduğumuzu dolaylı olarak onaylamaktır demektir. Tam olarak İran'da da aynı şey olduğu belirtilmektedir. *The Guardian*'ın anlatımıyla, burada İngiltere, İran topraklarından silahlarını çekmenin karşılığı olarak kanunsuzca taleplerini İran Hükümetinden istediğinde dahi Rusya'ya genel desteklerini vermişlerdi.

Gazeteye göre ikinci olarak Fransız taleplerini desteklemek Jön Türklerin İngiltere'ye yabancılaşmasını arttıracaktır. Nitekim bu ülke ile olumsuz bir başlangıç yapılmış, yanlış bir diplomasinin sonucu olarak karşı devrim sırasında Abdülhamit'in ve gerici sistemin yanında yer alınmıştı. Şurası kesindi ki Genç Türkler de hata yapmıştı. Türklere karşı yapılması gereken ve Türklerinde ihtiyacı olan, onlara kendilerini sağlam bir şekilde oluşturmak ve dâhili yenilenme çalışmalarını sürdürmelerini sağlayacak genel teşvik ve desteğin verilmesiydi.

Üçüncü olarak eğer Fransa'nın tutumu İngilterece onaylanırsa, özünde onların eylemleri ne kadar az onaylanırsa onaylansın, İngiltere, şimdiye kadar yapmış olduğundan daha açık ve anlamlı bir tavırla Üçlü İtilafla olan ilişkisini onaylıyor olacaktı. İngiltere, partnerinin eylemlerinden dolayı şiddetle

99 "İngiliz Sermayedarları", *Sabah*, 27 Eylül 1910.

rahatsız olan ama rakip firmanın faaliyetlerinden korktuğundan dolayı onlarla sürtüşmeyecek durumda olan bir adam gibiydi. İran ilişkilerine dair olan son Blue-Book'da Grey, Isvolsky'e bir mektup gönderiyor ve ne yaşanırsa yaşansın yakın ilişkinin devamını istediğinin güvencesini veriyordu. Bu durumda İngiltere, gerçekten hak etmediği bir şaşkınlık ve şüpheye maruz kalsa bile Fransa ile Türkiye arasında ne olursa olsun Fransa'ya otomatik olarak İngiltere tarafından destek verileceği de göz önünde bulundurulabilirdi. Tüm bunlar Fransa ile olan paha biçilemez müttefikliğin Almanya'ya karşı avantaj sağlayacağı gerçeğinden ve her şeyin Almanya'ya karşı bloku koruma amacı yanında ikincilleşmesinden kaynaklanmaktaydı. Rusya'yı tatmin etmek ve desteğini almak için İngiltere, İran'dan uzak durmalysa, Rus politikasındaki etkisi biraz daha önemli hale getirilemez miydi? Eğer İngiliz Dış İşlerinden, İngiliz firmasının krediye girmesini engelleyerek Türk Hükûmetinden uzaklaşması umuluyorsa, en azından Fransız Hükûmetine isteklerini değiştirmesi yönünde çağrıda bulunulamaz mıydı? Gelen haberler, Cassel'in Dışişlerinin onayı ve bilgisi olmaksızın krediye girişmeyeceğini belirtiyordu. Bu aynı zamanda Fransız Hükûmetinin onayı olmaksızın kredinin verilmeyeceği anlamına geliyor diye eklemekteydi *Gaurdian*. Diploması, genellikle karşılıklı özveri/ alma-verme dünyasına dahil olmak anlamına gelmekteydi; ancak gazeteye göre İngiltere dış politikası ise şuanda daha çok verici konumda bulunuyordu¹⁰⁰. Bununla birlikte *The Guardian* Cassel'in kredide yer alması pek mümkün görmüyordu; nitekim İngiliz Dışişleri Bakanlığı Fransız Hükûmetini desteklemekteydi¹⁰¹.

Times'ın konuya bakışı ise daha farklıdır. Türkiye'nin olası kredi ile sadece silahlanmaya değil faydalı işlere de yönelmesi ısrar edilen nokta olduğu bu şekilde Türkiye'nin maliyesinin sağlıklı şartlarda restore edileceği görüşü hâkimdir. Fransız Hükûmetinin Türk çıkarlarından ziyade Fransız bakış açısında ısrarcı olduğu başlıca noktanın Türklerin yabancı devletlere verilecek siparişlerde ve kamu girişimlerinde Fransa'nın bu devletlerden daha az avantajlı olmamasıydı. *Times*, Fransa'nın bu isteğini aşırı bulmadığını belirtmektedir. Burada itici gücün politik endişelerde olabileceğini belirtiyor ve İngiliz veya Fransız finansçıların kendilerine açık çek vermelerini beklemenin olanaksız olduğunu ekleniyordu. *Times*'a göre mali zorlamayı bir politika manivelası olarak en iyi Almanya kullanmaktadır. Bundan dolayı roller değiştiği takdirde Almanların uygulamada en geride kalacağı davranışları başkasına nasihat etmesinin Berlin'in telkinlerine tabi olan bir gazetede hoş görünmediğini belirtmektedir. Üçlü İtilaf Devletlerindeki Müslümanların fazlalığına dikkat çekerek bu devletlerin Türkiye'nin hakiki bir bağımsızlığa kavuşmasını istememeleri tarzındaki ithamların *Neue Freie Presse*'ye yakışmadığını belirtmektedir. Asıl bu Müslüman nüfusun fazla olduğu devletlerin en büyük ve müstakil İslam devleti ile olan ilişkilerinde dostluklarına zarar gelecek hareketlerden kaçınmaları

100 "The Turkish Loan", *The Manchester Guardian*, 24 September 1910.

101 "The Turkish Loan", *The Manchester Guardian*, 4 October 1910.

onların yararınadır. Bir Avusturya-Almanya-Türkiye ittifakı veya Türkiye-Romanya ittifakının barış için gerekliliğini kendilerini iknaa çalışmanın akıl kârı olmadığını belirtmektedir. İngiltere Türk devlet adamlarına karşı güvenini kaybetmemişti ancak; onların krediye yönelik İngiliz ve Fransızların empoze ettiği finansal kısıtlamayla güçleneceğine inanmaktaydı. *Times*, daha önceki deneyimlerin Almanya'nın Türkiye'deki işlemlerinin Fransız para piyasasından doğrudan veya dolaylı yardım aldıkları durumlar hariç nadiren büyük başarı elde ettiğini belirtmektedir¹⁰².

Aynı süreçte Fransa'nın İngiliz Büyükelçisi Cambon, Hariciye Nazırı ile görüşmede bulunacak ve bu görüşmede istikraz meselesi de gündeme gelecekti. Bunun üzerine İngiltere bu meselede Fransa ile müttefik olduğunu teyit edecekti. İngiliz *Pall Mall* gazetesine göre İngiltere ile Fransa'yı birleştiren dostane ilişkiler her türlü tereddütün kökünde bulunmaktadır. Her hadise güya bu ilişkiyi teyit için gerçekleşmektedir. Gazeteye göre işin memnuniyetsiz bir şekil alması iki memleketin karşılıklı dostluğunu diğerine celpten geri durmayan iki taraf matbuatının eseri idi. *Pall Mall* gazetesinin dikkat çektiği bir diğer konu Fransa'da Hariciye Nazırının büyük gazetelere ne yolda telkin yapılmak gerektiğini bildirmesiydi. İngiltere de ise tam tersi olarak telkinlerin gazetelerden Hariciye Nazırına ulaştırıldığını belirtmekteydi¹⁰³.

İngiliz *The Economist* dergisi de konuya değinmekten geri kalmamıştı. "Türk İstikrazı ve Ecnebi Politikası" adlı makalesinde sadece ticaret noktasından bakıldığında Fransa'nın istikraz meselesinde takındığı tutumu pek çok açıdan tenkit edilebilir bulunduğu gibi TMB'nin tutumu da adi bir rekabetten başka bir şey olmadığı şeklinde değerlendirilmiştir. Burada Fransa'nın bir tahvilin Paris borsasına kabulüne izin verip vermemek hakkını elinde bulundurduğu ve bu hakkını bazı defalar ilgili bankaların menfaatini bile dikkate almaksızın sadece siyasi maksadını elde etme amacıyla bir silah gibi kullanmakta olduğu belirtilmişti. İhracına memur olduğu tahvilattan %5-10 dolaylarında bir kârla yetinmeye razı olan bir bankanın parayı canları nereye isterse oraya yatırmaya niçin hakları olmayacağını bir soru olarak karşımıza çıktığını belirtmektedir. Buna göre Fransa Hükûmeti istikraz edilen paranın toplamından ne miktarı başka memleketlerde sarf olunacak ise ona denk bir miktar paranın Fransa'da sarf edilmesini talep etmekle Fransızlık açısından faydalı bir iş yapmaktadır. Para istikrazına çıkanlarsa böyle bir şarta maruz kalmaktan daima çekinmişlerdir.

Economist, Fransa'nın Cezayir ve Tunus'a ait ve sırf siyasi mahiyetteki bazı işlerin halledilmesini istikrazın kabulüne şart olmak üzere ileri sürdüğü ve dolayısıyla mali tedbirleri, mali kaynaklardan yoksun bir memleketten bazı siyasi imtiyaz istemlerine vasıta olarak kullandığı andan itibaren bu gibi işlerde makul ve mecaz olan dereceyi aşmış olduğunu belirtmektedir. Ancak bu da Fransa'nın bileceği bir iştir. Eğer işine böyle geliyorsa bu yolu seçebilir;

102 "The Proposed Turkish Loan", *The Times*, 29 September 1910; "İstikraz Etrafında", *Tanin*, 2 Ekim 1910.

103 "İstikraz Etrafında", "Londra'da Fransa Sefiri", *Yeni İdam*, 8 Ekim 1910

ancak buna karşılık da Türkiye'nin bu esaslar dairesinde müzakereye girişmeyi reddetme ve ihtiyacı olan parayı başka yerden tedarik etme çarelerini de düşünmeye hakkı olduğunun unutulmaması gerektiğini eklemektedir. İşte bundan dolayı Türkiye, TMB'na başvurmuştur. TMB da Fransa isteklerinde ısrar ettiği durumda istikrazın hâsıl olması için elinden geleni yapacağını vadetmektedir. Bankanın direktörü bu süreçte Deutche Bank ile müzakereye giriştiği için eleştiriliyor, vatanseverliğe aykırı hareket ettiği, Türkiye'ye yardıma çalışmakla Üçlü İttifakın savaş araçlarını destelemiş olduğu yolunda ithamlara maruz kalıyordu. *Economist*, TMB'nin durumunun çok zor olduğunu itiraf etmektedir.

TMB, İngiltere'nin Genç Türkiye'ye karşı beslediği teveccühkarane hisleri fiilen teyit ve takviye etmeye veya hiç olmazsa bu hissiyatın başka taraflardan gösterilecek mali kolaylıklar ile bozulmasını engellemek için İngiltere Dış İşlerinin talebiyle değilse bile onayına binaen kurulmuştu. İşte vakit gelmiş, "bahtsız" müessese büyük bir istikraz dolayısıyla iyi bir iş yapabilmek fırsatın ele geçirmişti. Ancak, *Economist*, başarılı olmasına en evvel mani olanların, ona karşı zorluk çıkarıp, itiraz edenlerin o nezaretin önde gelen nüfuzlu ricalden olduğunu belirtmektedir.

Economist, eğer İngiltere Dış İşleri ve İngiliz matbuatının Fransa'da başarılı olamayan bir mali işlemin İngiltere'de de kabul edilecek yer bulamayacağı fikrini ciddi olarak kabul etmişlerse yeni fakat tenkit edilecek bir esasın ortaya çıktığını belirtmektedir. Ve bu esas icabınca TMB, yalnız adı ve ufak bir sarrafiye muamelesi ile iştilal edebilir, tesis maksadına ait meselelerle uğraşamaz demektir. Eğer TMB Fransa Hükümetini rencide etmek endişesiyle Osmanlı Hükümetine yardım edemeyecek ve Fransa bu suretle Türklerden istediği gibi intikam almakta serbest bırakılacak ise Osmanlılar kendilerine karşı olan İngiliz teveccühünün sahte ve neticesiz bir histen ibaret olduğunu düşünebilir ve dolayısıyla Üçlü İttifakın dostluğunu kazanmaya çalışabilirlerdi. Bu konuda tecrübeli isimler bir Osmanlı istikrazının İngiltere'de tedavüle çıkarılamayacağı fikrine sahiptiler. *Economist*, 'bundan 10 sene evvel de bir Rus istikrazı için aynı şey söyleniyordu, halbuki bugün Ruslar İngiltere'de istikraz akdediyorlar' demektir. İngiltere, borç alandan daha yüksek bir fiyat, daha sağlam bir teminat isteyebilir, TMB bu gerçeğe vakıf olduğundan istikrazın miktarı Türklerin ihtiyaç duyduğu miktardan bir parça aşağı olurdu. *Economist*, bugün İngiltere'de Almanya aleyhine mevcut olan cereyan bu kadar şiddetli olmasaydı Londra'da Türkiye'ye yetecek para bulunabilir ve Türkiye'nin Üçlü İttifak'a meyiletmesi durdurulurdu demek ve şöyle devam etmektedir: "...hatta bu babda daha ileri giderek iddia ederiz ki İstanbul'da bir İngiliz bankasıyla Almaya'nın başıca bankaları arasında husule gelecek ittifak İngiltere ile Almanya arasında da daha iyi bir zemin-i itilaf tesisine medar olurdu."¹⁰⁴.

104 "Osmanlı İstikrazı ve Politika", *Tanin*, 10 Ekim 1910; "İstikraz ve Politika", *Yeni İkdâm*, 10 Ekim 1910; "Osmanlı İstikrazı ve Politika", *Sabah*, 10 Ekim 1910.

İngiltere’de muhalif sesler çıktığı gibi aynı durum Osmanlı basını için de geçerlidir. *Yeni İkdam*’daki bir makale buna örnektir ve *Times*’da buna yer vermiştir. Buna göre tüm gazeteler Cavid Beyi desteklerken *Yeni İkdam* muhalefette bulunmaktadır. Burada Fransa ile mevcut anlaşmazlığın Cavid Bey ile Fransız devlet adamının kişisel ayrışmasından ileri gelmesi durumunda Cavid Beyin çıkmazdan kurtulmak için kendisini kurban etmesi gerektiğini belirtmektedir. Makale, Cavid Beyin geçici, Osmanlılığın kalıcı olduğunu belirtmekte ve geçici için kalıcı değil, kalıcı için geçici feda edilmeli demektedir. Muhabir, *Yeni İkdam*’ın editörünün Dâhiliye Nezaretine çağırıldığını da eklemektedir¹⁰⁵.

Bundan sonra TMB’nın yönetici kadrosundaki isimlerin Osmanlı ekonomisinde daha etkin roller oynamaya hazırlandığı yönünde şaibeler çıkacaktı. *Frankfurter Zeitung* TMB Müdürü Babington Smith’in maliye müşaviri sıfatıyla hizmete başlayacağını duyuracaktı¹⁰⁶. *Yeni Gazete* de Laurent’in istifa ettiği ve Smith’in Laurent’in yerine Maliye müşavirliğine tayin olacağını yazmıştı. *Tanin*, Smith’in mali konudaki becerisine ve memleketin hayrını isteyen duruşuna nazaran maliye müşavirliğine tayinlerinin memnuiyet verici olacağını belirtmekle birlikte şu an böyle bir şeyin söz konusu olmadığını belirtmektedir¹⁰⁷.

Söz konusu gelişmelere rağmen Cassel’in çeşitli görüşmeleri olumsuz sonuçlanacak ve TMB’nın bu istikrazdaki kesin surette sonu gelecekti. Osmanlı’da yabancı bankaların Hükümetleri ile ilişkileri onların kaderini belirlerdi. TMB içinde durum bundan ibaretti. İngiliz politikasında TMB’nın önceliği yoktu. 4 Ekim’de Dış İşlerinden Nicolson, Cassel ve B.Smith’e İngiltere-Fransa anlaşmasını devam ettirmenin politikalarının temel prensibi olduğunu açıkladı. Mallet, İngiliz Dış İşlerine, İttihat ve Terakki’nin bu ülkenin çıkarlarına bir hayli aykırı olduğunu, burada önemli olanın Fransız Hükümeti ile yakın ilişkiler kurmak olduğunu, TMB’nın çıkarlarının az bir öneme sahip olduğunu belirtecekti. TMB ile İngiliz Dış İşleri arasındaki kriz hızlı gelişti. Credit Mobilier görüşmelerinde bir İngiliz grubun katılımı ile ilgili uzlaşmaya varılmıştı. Cassel ise TMB’nın temsilcisi olarak değil bağımsız İngiliz finansör sıfatıyla yer alacağını öğrenmesinden sonra sorun çözülmez bir hal alacak ve Cassel bunu açıkça reddedecekti¹⁰⁸. İngiliz Büyükelçisinin ifadesiyle Cassel, Türkleri kurtarmaya koşarak sadece Osmanlı Bankasına değil Fransa’ya da karşı çıkmamış aynı zamanda iç ve dış siyaseti İngiltere ile uyum içinde olmayan bir partiye destek verdiğini görememişti. Buna göre Cassel, Türkler ve Fransızlar arasında arabuluculuk yapmaya çalışmakla istikrazın siyasi yönünün ne kadar az anladığını göstermişti. Oysa kurtarmaya çalıştığı ülke bir canavara

105 “The Turkish Loan”, “Reported Offer From Austrian Bank”, *The Times*, 26 September 1910; “The Turkish Loan”, “Austrian Proposals”, *The Manchester Guardian*, 26 September 1910.

106 “İstikraz Etrafında”, *Tanin*, 27 Eylül 1910.

107 “İstikraz Meselesi”, *Tanin*, 25 Eylül 1910.

108 Kent, *a.g.m.*, s. 376, 377-378.

dönüşebilir yorumu yapılmaktaydı¹⁰⁹.

Times'ın Berlin muhabiri, Türkiye'ye kredi verilmesine dair yapılan görüşmelerin, Üçlü İtilaf'ı eleştirmek adına gazetelere verimli bir materyal sağladığını belirtmektedir. Alman basınındaki algı bu süreçte Cassel'in İngiliz Dışişleri tarafından sınırlandırıldığı yönündeydi. Bu görüşü savunan *Cologne Gazette*, İngiltere'nin Cassel'i sınırlayıp Osmanlı Bankasını desteklerken ne çıkar sağlayacağını bilinmediği bunun sadece politik nedenler ile olabileceği yorumunda bulunuyordu¹¹⁰. *Kölnische Zeitung* da benzer fikirdeydi. Ona göre Osmanlı Bankası, Türkiye'nin tüm finansal yönetiminde uluslararası kontrol yerine Fransız veya İngiliz-Fransız kontrolünün kurulması çabalarında çok ileri gitmişti. İngiltere'nin, Fransa'nın bankası olarak nitelendirilen Osmanlı Bankasını destekleyip Cassel'in bankasını destekleme konusunda kısıtlayıcı davranmasına neyin sebep olduğu sorulmaktaydı. Burada politik nedenlerin etkili olduğu vurgulanmaktaydı. Buna göre tüm süreçte, İngiliz vatandaşlarının özel mali çıkarlarının Fransa'nın siyasi çıkarlarından sonra gelmesinde sadece siyasi nedenler belirleyiciydi. Fransa'nın ise bu kibarlığa ne karşılık verdiği henüz bilinmiyordu. Gazeteye göre bu durum Fransa, Almanya'nın doğudaki çıkarlarına finansal anlamda engel olduğunda belli olacaktı¹¹¹.

Cologne gazetesi ise Fransa'nın Türkiye'yi yüz üstü bırakacağını ve Türkiye'nin Alman finansörlerden yardım isteyeceğini belirtiyordu¹¹². Yarı resmi *North German* gazetesi de aynı ileri görüşlülükte bulunmuştu. Bundan sonra çeşitli gazetelerde Deutsche Bank'ın Türkiye'ye kredi teklif ettiği yer alacaktı¹¹³. *Berliner Tageblatt*, İngiliz bankacılık çevrelerinin en rahatsız grup olduğunu, siyaset ve finansın karışıklığından çok acı çektiğini belirtmekteydi. Yine Cassel'in kredide İngiltere'nin payı olması için çok uğraştığını; ancak İngiliz Hükümetinin son anda politik nedenlerden onayını almadığını vurgulamaktaydı¹¹⁴. *Temps* krediyi Londra'nın temin etmeyeceğini, Berlin'in yapamayacağını ve Türkiye'nin yeniden Fransa'ya döneceğini belirtmekteydi¹¹⁵. *Temps*'in haberine göre Cassel İngiliz Dışişleri ile olan görüşmesinden sonra kamuoyundaki olumsuz tutumdan dolayı Osmanlı istikraz tahvillerini Londra piyasasına getirmekten vaz geçmişti. Özellikle *Daily Mail* ve *Daily Chronicle* istikrazın akdine tamamen muhalif bulunmaktaydı¹¹⁶.

Londra'da bir istikrazın olamayacağı doğru olduğu; fakat böyle bir

109 Graves, *a.g.e.*, s.99.

110 "German Press Criticism", *The Times*, 27 September 1910.

111 "French and Turkish Loan", "German Interests Menaced", *The Manchester Guardian*, 27 September 1910; "İstikraz Etrafında", *Tanin*, 28 Eylül 1910.

112 "The Loan Neotiation", *The Times*, 28 September 1910.

113 "France and the Situation", *The Times*, 30 September 1910.

114 "The Turkish Loan", *The Times*, 19 October 1910.

115 "The Turkish Loan", "Negotiations Continuing", *The Manchester Guardian*, 24 October 1910; "The Turkish Loan", "Comment in Paris", *The Times*, 24 October 1910.

116 "İstikraz-ı Osmani", *Sabah*, 25 Eylül 1910.

istikraz hiçbir vakit Cassel'in aklından geçmediği dahi yazılmıştır. Buna göre Londra bir Osmanlı istikrazına müsait değildir. Burada Osmanlı esham ve tahvillerine heves ve rağbet yoktur. Son Osmanlı istikrazındaki İngiliz hisse-i iştiraki de kayıt muamelesi süresi biter bitmez Paris'e intikal etmiştir. Türkiye için Londra'da akd olacak bir istikraz ancak pek fahiş fiyatlarla mümkündür. Fakat Cassel'in bankası müşterilere malik bir banka olmadığından Paris veya Berlin ile veya her ikisiyle ortaklaşa muamele etmeyi düşünmesi kuvvetle muhtemeldir. Cassel'in, TMB'sı için bir büyük nüfuz hazırlamak için çalışmasının Londra tarafından layık olduğu derecede takdir edilmemesinden dolayı şaşkınlığa düşmesi gerektiği yabancı basında yer almıştı. Buna sebep olarak da TMB'nun kurulması, Osmanlı-İngiliz ilişkilerinin tesisi Osmanlı Bankasının tekeli aleyhinde bir darbe olmak üzere İngiltere de olumlu karşılanması gösterilmişti. Zira Londra'da Osmanlı Bankası aleyhine söylenecek çok şey vardı¹¹⁷.

Avusturya-Alman grubunun ortaya çıktığı bu dönemde bir de İngiliz-Amerikan kartelinden teklif gelmesi söz konusu olacaktı¹¹⁸. *Frankfurter Zeitung* Amerikalı ve İngiliz finansçıların Cavid Bey ile iletişime geçtiğini ve birkaç gün içinde kredinin devralınması için teklif sunacaklarını belirttiklerini bildirmekteydi¹¹⁹. Cassel de bu grubun içinde yer almaktan geri durmamıştı. *The New York Times*'in (NYT) haberine göre Cassel Amerika'daydı ve İngiltere Hükûmeti hem Fransa'ya karşı gelememiş hem de Türkiye'nin Alman politikasını takviye etmemiş olmak için Osmanlı istikrazının Londra'da akdine müsaade etmediğinden Cassel, Amerika sermayedarlarına müracaat etmeye mecbur olmuştu. NYT de Cassel'in istediği meblağın yarısını Amerika'dan temin etmesi durumunda kalanını Londra'dan bulabileceğini, zaten New York piyasasının istikraza müdahalesinin İngiltere'nin her türlü tereddüdünü bertaraf edebileceğini belirtmişti. Gazete, Türkiye'nin bu parayı savaş mühimmatı için harcayacağından Amerika'nın mesuliyetinin çok büyük olacağını belirtmektedir. Buna göre Avrupa siyasetinin merkezi ne Paris ne Londra ne Viyana ne Berlin'dir ama New York'tur. Gazete açıkça, para harbin sürükleyicisidir demektedir. İstikraz akdedilir ve Türkler Yunanistan aleyhinde harp ilan ederse Bulgaristan, Romanya ve Rusya da işe dâhil olacak ve umumi bir Avrupa savaşı meydana gelecektir. Almanya, Rusya, Fransa, Avusturya her ihtimale karşı kasalarında para bulundurmaktadırlar. Bunun için Fransa doğuda Fransız menfaatine muhalif bir politikayı takviye etmemek için ne Üçlü İttifak'ta bulunan Macaristan'a ne Türkiye'ye para vermemiştir ve Amerika parası olmadıkça harp olmayacaktır¹²⁰.

İstikraza konu olan Amerikalı grubun başındaki banker ünlü Jacop Schiff idi. Osmanlı Hükûmetine 1,000,000'lük bir borç vermeye hazır olduğunu

117 "İstikraz Etrafında" *Tanin*, 2 Ekim 1910.

118 "The Turkish Loan", *The Manchester Guardian*, 28 October 1910.

119 "The Turkish Loan, "The German Bank Syndicate", *The Times*, 28 October 1910.

120 "İstikraz Hakkında", *Sabah*, 31 Ekim 1910.

onlara telgrafla bildirmişti. İngiliz-Amerikan grubunun bu teklifine karşın Maliye Nezareti icap eden evrakları ibraz etmeksizin kendileri ile müzakere edilmeyeceğini belirtecek ve konu kapanacaktı¹²¹.

7 Ekim’de Babington Smith, haksızlığa uğradığını belirten uzun bir mektup yazacaktı. Burada Dış İşlerinin, Bankayı baştaki cesaretlendirmesine rağmen kredi görüşmelerinden çekilmesine yine Dış İşlerinin neden olduğunu belirtecekti. Smith, Dış İşlerinin politikasının değiştiğini belirtiyor ve gelecekte bankanın bağımsız pozisyonunu sürdüremeyeceğini ve sonunda Türklerin, İngiliz politikasını Fransız politikasına bağlı olarak görmeye başlayacağını belirtiyordu. Smith, bankanın tasfiye edilmesinin daha uygun olabileceğini bile belirtmekteydi. Smith, Entente Cordiale’nin sonucunda, bağımsız güçler olan İngiliz finans gruplarının silinebileceğini belirtmekteydi. Buna cevaben, İngiliz Dış İşleri finansal rekabet ile ilgili bazı düzenlemeler yaptıklarını kabul etmişti; ancak sorumlu Genç Türklerdi. Nitekim TMB kurulduğunda Türkiye yenilenmiş bir döneme giriyor görüntüsündeydi, İngiliz finansmanı burada daha da ilerleyebilirdi. Şimdi ise Türkleri İngiliz çıkarları aleyhinde çalışan müsrifler olarak görüyorlardı. İngiliz Dış İşleri, kredi sorununa karışmak istememelerinin nedeninin Türklerin aşırı harcamalarını kolaylaştırma konusunda Fransızlarla yarışmak istememeleri olarak belirtmekteydi. Bu tip harcamaların engellenmesi adına yeterli önlem alınırca TMB’nın kredi işlerinin önünde durmayacaklarının da altını çizmekteydi¹²².

Bu süreç boyunca Cassel, Fransız basını tarafından ağır eleştirilere tutulmuştur. Gözden kaçmaması gereken Cassel’in Fransa ve Cavid Bey arasındaki uzlaştırıcı tutumudur. Cassel’in bu şekilde davranmasının sebebi İngiliz dış politikasına itaat etmekle birlikte Fransızlarla finansal ilişkilerde rekabetten ziyade işbirliğini desteklemesi olarak açıklanmaktadır. Bunda Cassel’in kişisel ticari çıkarları da etkilidir¹²³.

Sonuçta Dış İşleri Bakanlığı resmi özür olarak konuyu Bağdat demiryolu ile bağdaştırarak, Cavid Beye Bağdat demiryolu anlaşmasının Osmanlı’ya gerçekten yarar sağlamadığını ve Mezopotamya’daki İngiliz çıkarlarına ters düşüğünü belirtecekti. Bu durumdan rahatsız olan Cavid Bey ise demiryolunun yapımı ve iletilmesinin İmparatorluğun yararına ya da zararına olduğuna

121 “İstikraz Meselesi”, *Yeni İkdam*, 1 Kasım 1910.

122 Kent, *a.g.m.*, s.378. Babington Smith evrakını kullanan ve Kent’ten farklı bir bakış açısıyla konuya yaklaşan John Burman, TMB’nın da erken bir dönemde yeni Osmanlı Hükümeti’nin harcamalarının kontrolden çıktığı görüşünde olduğunu belirtir. TMB, paraların ekonominin üretken olmayan askeri alana yatırılmasından endişeliydi. Smith, Cassel’e Mart ayında Osmanlı harcamalarını kısıtlamak adına, TMB, Osmanlı Bankası hatta Deutsche Bank arasında bir anlaşışın yararlı olacağını, aksi halde rekabetin sağduyuya galip geleceğini belirtecekti. Bkz. Burman, *a.g.m.*, s.229.

123 Burman, *a.g.m.*, s.230.

yalnızca Osmanlı Hükûmeti'nin karar vereceğini belirtecekti¹²⁴. İngiliz Hükûmeti, Bağdat demiryolu planından memnun oluncaya kadar yardımda bulunma hakkını saklı tutmayı istemişti. Deutsche Bank ise, Türkiye'nin kalıcı olarak İngiliz ve Fransız hakimiyeti altında girmesinin önüne geçilmesini savunarak şartsız olarak kredi verilmesini belirten Kayzer'in direktifi ile kredi vermeye girişecekti. Kuşkusuz ki Almanların artan yardımı İstanbul'da Alman yanlılığını arttıracak ve onların tek güvenilir müttefik olarak görülmesine neden olacaktı¹²⁵.

3. Alman Bankalar Grubu İle Kredi Anlaşmasına Gidilmesi

Fransa, istekleri konusunda geri adım atmamakta kararlıydı. Bundan sonra Fransa ile görüşmelerin kesildiğine dair çeşitli haberler dünya basınında yer almıştır¹²⁶. Nitekim Fransız sefiri Bompard, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa'yı ziyaret etmiş, Fransa'nın koyduğu şartlar kabul olmadıkça Hükûmetin istikraz tahvilatını borsaya kabule onay vermeyeceğini Paris'ten aldığı emre binaen tebliğ etmişti. Fransa'nın teklif ettiği son şartlar şunlardı; Divan-ı Muhasebat tarafından vize edilecek tüm evrakı tetkik etmek ve divanın icrasına nezaret etmek şartıyla bir Fransız müşavir tayin edilmesi; Muhasebe-i Umumiye-i Maliye Müdüriyet-i Umumiyesine bir Fransız tayin edilmesi ve vazifesinin Laurent tarafından düzenlenen talimata uygun olarak kararlaştırılması; İstikrazdan alınacak para ile diğer devletlere verilecek siparişlere en azından denk derecede Fransa'ya da sipariş verilmesi¹²⁷; Osmanlı Hükûmetinin Fransa tarafında olan endişeleri giderecek surette bütçenin takibini temin için alacağı tedbir ve ıslahatı Fransa'ya tebliğ etmesi¹²⁸. Aynı zamanda Fransız vatandaşlarının Osmanlı İmparatorluğundaki haklarından ve Tunus ile Trablus sınırı ile ilişkili konulardan bahsediliyordu. Bunlar ve diğer konular tartışmaya açılırken en büyük önem başta geçen iki şarta verilmişti¹²⁹.

The Guardian' a göre Fransa tarafından sunulan; kredi gelirlerinden yabancı ülkelere verilecek siparişlerden bir kısmının Fransa'ya verilmesi ve Fransa'nın Cezayirli ve Tunuslu yerleşimcilerin Türkiye'deki statüsünün arttırılmasına yönelik ısrarı olmazsa Türkiye'nin bu anlaşmayı onaylayabilirdi.

124 Edward Mead Earle, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı*, Örgün yayınevi, İstanbul, 2003. s.207.

125 Herbert Feis, *Europe The World's Banker 1870-1914, An Account of European Foreign Investment and the Connection of World Finance with Diplomacy Before the War*, Yale University Press, New York, 1930, ss. 325-326.

126 "İstikraz Etrafında", *Tanin*, 24 Ekim 1910.

127 Bu sadece Fransa'ya özgü bir uygulama değildi Fransa'nın sipariş yoksa nakit de yok prensibi Berlin için de kimi zaman geçerliydi. Örneğin Bulgaristan'a karşı bunu uygulamış, Bulgar kredisini ödemeyi reddetmişti. Alman Hükûmeti de kendi endüstrisi için belirli avantajlar sağlamaksızın kredileri desteklemiyordu. Bkz. "The Turkish Loan", "Attitude of German Finance", *The Times*, 26 October 1910.

128 "İstikraz", *Tanin*, 25 Ekim 1910; "İstikraz", "İstikraz Şeraiti, Şeraitin Reddi", *Yeni İkdam*, 25 October 1910; "İstikraz Meselesi", *Sabah*, 25 Ekim 1910.

129 "The French Demands", *The Manchester Guardian*, 22 October 1910.

Berliner Tageblatt durumu; Türkiye bağımsızlığına darbe vuracak hiçbir krediyi kabul etmeyecek sözleri ile özetliyordu. Fransa'nın kendi ayrıcalıklı durumunu korumaya çalıştığına ve kredinin bedeli olarak Türkiye'yi tamamen finansal bağımsızlıktan yoksun bıraktığına inanılıyordu. *The Guardian* Türkiye ile Fransa arasındaki anlaşmazlığı üzüntü içinde izlediğini belirtiyordu. Ona göre Türkiye Üçlü İtilaf ile Üçlü İttifak arasında seçim yapmaya şu an sürüklendiği gibi sürüklenecekti¹³⁰.

Ekim'in son günlerinde sırasıyla Cavid Bey, Sadrazam Hakkı Paşa ve Hariciye Nazırı Rıfat Paşa Fransa'daki ilgili birimlere şartların reddedildiğini tekrarlayacaktı. Bunun üzerine Bompard da görüşmelere devam edilmeyeceğini bildirecekti¹³¹. Görüşmeler bir tarafta Fransız Dış İşleri Bakanı Pichon ve Fransız Maliye Bakanı Cochery ve diğer tarafta Türk Büyükelçi Naum Paşa ve Türk Finansal Danışmanı Gulbenkian arasında yürütülmüştü. *The Times*'ın Paris muhabiri, anlaşıldığı kadarıyla Gülbenkian'ın Fransız Hükûmeti'nin şartlarını onayladığını; ancak son halinin Naum Paşa tarafından Babıalî'ye sunulduğunda kesin olarak reddedildiğini belirtmişti¹³².

Sabah'da Diran Kelekyan, Fransız reis-i vükelası, Fransız Dış İşleri Bakanı ve Cavid Bey arasında görüşmeler yürütülmesine dikkat çekerek bu mevkide devlet adamları arasında yapılacak görüşmeye siyasete ilgisiz bir görüşme gözüyle bakılmasının imkansız olduğunu belirtmektedir¹³³.

İkdam gazetesi, Osmanlı ile Fransa arasında mevzu olan meselenin eskiden beri muallakta kalmış bir takım siyasi noktaların aradan çıkartılmasına dayandığını belirtmektedir¹³⁴. *İkdam* da Fransa'nın Osmanlı'da bulunan Tunuslu ve Cezayirliilerin Fransa himayesi altında veya Fransız tebaası olarak tanımlanmasını istemesi meseleni istikraz şartına bağlanmasını haksız bulmaktaydı¹³⁵. Muhalif bir gazete olan *İkdam* Fransa'nın sunduğu şartların Osmanlı'nın haysiyet ve itibarına zarar veren nitelikte olduğu ve Kanun-u Esasî'ye de aykırı olduğunu belirtmektedir. Birinci maddenin Kanun-u Esasî'deki Mali İşler kısmındaki maddeleri yok saydığını vurgulamaktadır. Divan-ı Muhasebat, mal muhasebelerini ve devletin mallarının alma ve harcanmasına memur olanların hesaplarını tetkik ile bunun sonucunu ve görüşlerini Mebusan Meclisine sunmak ile görevli bir heyettir. Azası kayd-ı hayat şartıyla seçilir ve bunlardan birinin azli gerekirse mutlaka Mebusan Meclisinin çoğunluğunca tasdik edilmesi gerekmektedir.

İkdam tayin olacak müşavirin görevinin ne olacağı sorusunu da sormaktadır. Bu müşavir, istişari bir göreve mi yoksa hüküm verici bir

130 "The Turkish Loan", *The Manchester Guardian*, 25 October 1910.

131 "The Turkish Loan", "Responsibility for the Rupture", *The Times*, 27 October 1910.

132 "The Turkish Loan", "French Negotiations Broken Off", *The Times*, 24 October 1910.

133 "İstikraz Hakkında", *Sabah*, 7 Eylül 1910.

134 "İstikraz Meselesi ve Fransa Türkiye Müzakeratı", *Yeni İkdam*, 14 Ekim 1910.

135 "İstikraz Meselesi", *Yeni İkdam*, 23 Ekim 1910.

göreve mi sahip olacak demektir. Eğer ilki olacaksa bunun varlığı yokluğu değişmez bir görev olduğunu, eğer ikincisi ise bunun, müşavirin Divan-ı Muhasebat Heyetinden üstün bir vaziyete sahip olduğu anlamına geldiğini belirtmektedir. Hatta bu durumda Divan-ı Muhasebatın da önemsizleşeceğini belirtmektedir. Müşavirin bir itirazı olduğunda ve bu itiraz dikkate alınmadığı takdirde Fransa Hükûmetine durumu iletmesinin ihtimal dahilinde olduğunu bundan da Fransa'nın Osmanlı işlerine müdahalesi yorumunun çıkarılacağını belirtmektedir. *İkdam*, artık bu halde Osmanlı Devleti'nin istiklalinin mevzu bahis olamayacağını belirtmekte ve böyle bir şeyi ne şimdiki kabinenin ne de başka bir kabinenin kabul etmeyeceğini belirtmektedir. Fransa'nın bu tekliflerinin kendilerini çok üzdüğünü nitekim her Osmanlı ferdinin Fransa'yı kendisine dost bildiğini belirtmektedir. *Tanin*'in yaptığı gibi *İkdam* da yabancı devletlere verilen siparişlerin büyük kısmının Fransa'ya verildiğini, Fransa siparişler için bir şart koşmadan zaten kendilerinin o yolda hareket ettiğini hatırlatmaktadır¹³⁶.

Hüseyin Cahid, "Fransızlar Ne İstiyor?" başlıklı başyazısında *Temps ve Debats*'in çelişkilerle dolu olduğunu yazmaktadır. Bu gazeteler 'Türkiye çok para sarf ediyor', 'bizim paramızla Almanlardan top tüfek alıyor', 'Türkiye bu politikada devam ederse para vermeyiz' demekteydiler. Bununla birlikte topun tüfeğin Fransa'dan alınması ve Almanya'ya para kaptırılmaması durumunda Türkiye'nin ne kadar harcama yaptığı mühim değildi. Bu gazeteler Fransa'ya da en azında Alman fabrikalarına verilen sipariş kadar bir sipariş verilmesini açıkça belirtmektedirler. Hüseyin Cahid, Fransız basınının vardığı bu neticeye şaşırmaktadır.

Hüseyin Cahid'in işaret ettiği bir diğer çelişki, Türkiye'nin hesabını bilmediğinden yola çıkarak Fransa'nın Osmanlı Bankası'nın "trejurari" muamelesi görmesini istemesidir. Oysa bu durum rahatsız oldukları durumu defetmeye kafi değildir. Örneğin bütçenin düzenlenmesinde bir dahli olmayacak böylece yine Osmanlı, Harbiye ve Bahriye bütçelerine gereken ilaveyi yapacaktır. Fransızlar, Osmanlı Bankasının kontrol amacı olmadığını sadece bir kasa işlevi göreceğini, gelir ve giderlerin bu kurum üzerinden yürütüleceğini belirtmektedir. Bu durumda mali birimler, bütçe haricinde bir harcamanın yapılmasını bankaya emrettiğinde, bankanın bunu kabul etmesi durumunda bunun Fransızlara nasıl bir fayda sağlayacağını anlaşılmadığı, etmezse bunun açıkça kontrol olduğunu belirtmektedir¹³⁷.

Hüseyin Cahid, "bizim maliyemizi ne kadar da düşünen varmış meğer" demektir. Müdahale suretinde görünen bir nasihatın şekil itibarıyla reddedileceği çünkü o zaman daha büyük bir menfaatin, haysiyet ve Hükûmetin istiklalinin mevzu bahis olacağını belirtmektedir. Yine Hüseyin Cahid, geçen sene Osmanlı Bankasının Duyun-u Umumiye'nin kefaleti olmaksızın bir Osmanlı istikrazını yaptığını belirtmekte ve "Geçen seneden beri maliyemizde ne değişti" demektir. Hüseyin Cahid, Fransızların kendilerini orduya ve donanmaya çok

136 "İstikraz Şeraiti, Şeraitin Reddi", *Yeni İkdam*, 25 Ekim 1910.

137 "Fransızlar Ne İstiyor", *Tanin*, 29 Eylül 1910.

para harcamakla suçladıklarını oysa maliyede yabacı bir müşavir, yabancılardan oluşan bir mali islahat komisyonu, Fransa'ya tahsile gönderilen müfettişler varken Türkiye'nin usul ve teşkilatı maliyesi hakkında yazan yabacı gazetelerin aslında kendilerini eleştirdiklerini belirtmektedir¹³⁸.

Fransa tarafından sunulan istikraz şartlarının ağırlığı konusunda ve bu şartların devletin istiklaline aykırı olduğu konusunda muhalif kesimden İTC'lilere kadar herkes hemfikirdi. *Osmanischer Lloyd* da tüm Osmanlı matbuatının bu meselede Hükûmete taraftar görünmesini ve milletin izzeti nefsinin muhafaza için kabinenin sarf ettiği mesaiyi takdir etmesini pek mühim görüyordu¹³⁹.

Fransa basınında ise olumsuz haberler yer almaya devam etmektedir. Fransa Hükûmeti tarafından yayınlanan resmi beyanname, Fransa tarafından ortaya koyulan şartları Türkiye reddettiğinden dolayı istikraz müzakerelerinin kesildiğini belirtmektedir. Bundan sonra *Temps* başta Fransız basını Hükûmetin son derece yerinde davrandığını belirtecektir¹⁴⁰. *Temps*, "Türk İstikrazında Adem-i Muvaffakiyet" başlıklı yazısında görüşmelerin durmasının sebebi olarak mali teminat meselesini gösterir ve görüşmelerin bozulmasında ana etkeni Türk tarafı olarak işaret eder. Buna göre Hariciye Nazırı Mösyö Pichon ve Maliye Nazırı Mösyö Cochery işlemlerin Osmanlı memurlarınca kontrol edilmesini kabul etmişlerdi; ancak Cavid Bey Osmanlı Bankasından bahsedilmesini uygun görmemişti. Bunun üzerine de Fransa, trejurari muamelesini Duyun-u Umumiye'ye vermeyi teklif etmişti; ancak bu teklif dahi Cavid Beyce reddedilmişti. Bunun üzerine Osmanlı Hükûmeti, biri hazine muamelelerinde diğeri Divan-ı Muhasebatta olmak üzere iki memurun tayinini talep etmişti. Bu memurlar iki Hükûmetin onayı ile seçilecekti. Finans danışmanı Gulbenkian bunun Osmanlı tarafınca kabul olunacağı fikrindeydi¹⁴¹.

Hüseyin Cahid *Temps*'te yayınlanan bu yazıya cevap vermekten geri durmamıştır. O, asıl sözü uzatması gerekenin Fransa değil Osmanlı olduğunu belirtmekte ve *Temps*'in yanlış haberler yaptığını ileri sürmektedir. Hüseyin Cahid, hiçbir zaman Fransa'nın Laurent'in projesini Duyun-u Umumiye tarafından icra edilmesini teklif etmediğini belirtecekti. Ona göre *Temps*'in amacı Osmanlı Bankasının menfaatlerinin gözetildiği izlenimini yok etmektir. *Temps*'de yer alan Osmanlı'nın Muhasebat-ı Umumiye Müdüriyetine ve Divan-ı Muhasebat'a iki Fransız tayini teklifinin Osmanlı'dan geldiği de doğru değildi, bu teklif Fransa'dan gelmişti. *Temps* ilaveten Cavid Beyin bu istikraz anlaşmasını yapması durumunda dünyada pek az maliye nazırına nasip olan bir başarı elde etmiş olacağını iddia etmektedir. Hüseyin Cahid ise "buna aklımız ermiyor" diye yanıtlamaktadır. Daha önce *Temps* de yayınlanan "Türkiye için şimdiki halde

138 "Umur-u Maliyede Politikamız", *Tanin*, 30 Eylül 1910.

139 "İstikraz Meselesi", *Sabah*, 27 Ekim 1910.

140 "İstikraz Meselesi", *Yeni İkdâm*, 26 Ekim 1910.

141 "İstikraz Hakkında", *Yeni İkdâm*, 28 Ekim 1910.

akd-i istikraz ümidi katiyen mefkud [kaybolmuş] gibidir. Londra istemiyor. Berlin yapamıyor... Türkiye yine bize gelecek” cümlesine değinmeden geçmeyen Hüseyin Cahid, “İnşallah. Fakat ne vakit Türkiye'nin ikinci bir (Fas) olmayacağını anlarlarsa” diye yazmaktadır¹⁴².

Figaro istikrazın neticesiz kalmasından şikayet etmekte ve her şeyden evvel Fransa için bir başarı kazanmak lazım gelirken Fransa'nın başaramadığını belirtmektedir. İstikrazın Almanya ile imzalanmasının ise kendi zararlarına olduğu görüşündedir. Bu durumun İngiltere ile olan anlaşmalarına da zarar vereceğini nitekim bütün dünyanın Pichon'un borç verenlerin vekili gibi birden bire müzakereye girmesine teessüf edeceğini belirtmektedir. *Figaro*, bu gibi bir hareketin Fransa'nın diplomasisine uygun olmadığını, bir daha bu gibi zararlı işlere karışılmaması gerektiğini belirtmektedir.

Buna karşın bir kısım İngiliz matbuatı da Fransız-Osmanlı görüşmelerinin sona ermesinden sonra Genç Türklere karşı tehditkar ifadeler kullanacak ve Türklerin tam bir dirayete sahip olmadıklarını söyleyeceklerdi. Bazı gazeteler Türklerin askeri idarenin isteğine uygun bir siyaset uyguladığını belirteceklerdi. *Standard* gazetesi işi Abdülhamid'i methetmeye kadar vardırıacaktı¹⁴³.

Sadece konunun tarafı olan devletlerin basını değil pek çok ülke basını konuyla ilgiliydi. *Samobrava* gazetesi, Fransa Hükûmetinin bugüne kadar yaklaşık 2.000.000.000 Frank sermayesini yatırdığı Türkiye gibi bir müşterisini zor durumda bırakmak istemeyeceğini, Fransa'nın isteklerinin ise Türkiye'nin haysiyetine haleldar maiyette olmadığını belirtmişti¹⁴⁴. Macar gazetesi olan *Magyar Namzetde* hiçbir bağımsız devletin böyle bir boyunduruk altına girmeyeceğini; çünkü finansal bağımsızlığı kaybetmenin politik bağımsızlığı kaybetmekle eşdeğer olacağını belirtmişti. Ona göre Fransa ve Rusya, Türkiye'de yeni ve bağımsız bir gücün büyümesinden menün değildi. Fransa Balkan devletlerini Fransız-Rus vesayeti altına almak için pek çok siyasi-ekonomik manevraya başvurmuştu. Fransa'nın hareketi, Türkiye'nin komşusu olan Macaristan'da duyarlılık yaratmıştı. Bu süreçte Alman Hükûmetinin, Alman finansçılarını Balkan devletleri için Fransa'nın önerdiğinden daha iyi şartlarda kredi vermek için teşvik ettiğini belirtilmişti¹⁴⁵.

Roma gazeteleri istikraz meselesinde Rusya Hükûmetinin veya Osmanlı Bankasının tesiri ile Fransa'nın Osmanlı'ya uyguladığı hareket tarzını tasvip etmemişlerdi. Gazeteler, bir Hükûmet nasıl oluyor da Türkiye'de ticaret ve siyasette en ziyade alakadar bulunduğu halde böyle bir fırsatı elden geçirir diye sormuşlardı¹⁴⁶. Bulgar *Mir* gazetesi konuyla ilgili bir baş makale yayınlamış, bu istikraz sürecinden sadece Osmanlıların değil tüm Balkan Hükûmet adamlarının

142 “Hakikati Söylemek İçin”, *Tanin*, 29 Ekim 1910.

143 “İstikraz Meselesi”, *Sabah*, 27 Ekim 1910.

144 “İstikraz Etrafında” *Tanin*, 2 Ekim 1910.

145 “France and Foreign Loans”, “A Hungarian Press Attack”, *The Times*, 4 October 1910.

146 “İstikraz Hakkında”, *Sabah*, 3 Ekim 1910.

ibret almasının gerekli olduğunu yazmıştı. Bağımsız bir devletin bu şartları kabul etmesi mümkün değildi. Buna göre Fransa'nın istikrazı reddetmesinin nedeni Osmanlı siyasetinin Üçlü İttifaka yanaşması ve Osmanlı'daki bütçe açığıydı¹⁴⁷.

Bundan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkez Umumisi tarafından Ajans Hava'sın Paris merkezine bir beyanata yer verilecekti. Burada Fransız matbuatının bir kısmında Türkiye aleyhinde haksız hücumlarda bulunduğu yer almaktadır. Merkez Umumi, zor zamanlarda Fransa'dan gördüğü yardımlardan ve kendisine gösterdiği muhabbetten dolayı kendisini mutlu addetmektedir. Burada Merkez Umumi'nin meşrutiyetin ilanından beri tek meşgalesinin Osmanlı milletine Fransa'yı örnek göstererek bir talim ve terbiye vermek olduğu yer almaktadır. İki devletin neşriyatındaki aleyhtarlık dolayısıyla Fransa Efkarı Umumiyesinin de kendileri gibi hayret içinde olduğu da belirtilmektedir¹⁴⁸. Bunlar durumu yumuşatmaya yönelik adımlar olarak da nitelendirilebilir zira Osmanlı rotasını Almanya'ya doğru çevirmişti.

Krediyeye ilişkin Deutche Bank ve Helfrich'in adları Ekim sonunda artık gazetelerde görülmeye başlamıştı. Deutche Bank'ın yetkililerinin Türk Hükümeti ile görüşmeleri yakından takip edilir olmuştu¹⁴⁹. *The Observer*'da yer alan bir makaleye göre uzun zamandan beri üst düzey siyaset Almanya'nın kafasını şimdi olduğu kadar kurcalamamıştı. Alman bankerlerin, Fransa'nın kaybettiği krediyi almaya hazırlanması; Müslüman Türkler ve İranlıların Kayzer'i "İslam'ın gerçek koruyucusu" olarak ilan etmesi; Belçika'da, Postdam ve Uzak doğudaki gelişmelerle bu durumu pekiştirecek pek çok materyal ortaya çıkmıştı. Bu anlamda uluslararası politika Almanya'nın istediği gibi gitmekteydi. İstanbul'daki gelişmeler Berlin'i memnun ediyordu. Almanlar Abdülhamit'in tahttan indirilmesini Boğazlarda egemenlikleri için ölüm çanları olarak nitelemişlerdi; ancak mevcut olaylar bu sanının yanlışlığını göstermişti¹⁵⁰.

Mayıs ayından beri Fransa ile imzalanamayan anlaşma, Fransa ile görüşmelerin kopmasından sonra 15 günden az bir süre içinde Almanya ile imzalanacaktı. Helfferich ile Türkiye arasında prensipte anlaşılacaktı¹⁵¹. Deutsche Bank yöneticilerinden Helfferich, kendileri ile yapılan anlaşma sayesinde Fransızlarla İngilizlerin tecavüzlerinin ve Almanların yeni Türkiye'de edindikleri mevkiinin Abdülhamid devrinde bile elde edilmedik bir dereceye vardığını belirtmektedir. Mahmud Muhtar Paşa da bu sayede yeni Hükümetin gözüne giren Almanların 1911 Martında demiryolunun Bağdat'a kadar varması

147 "İstikraz Hakkında", *Sabah*, 30 Ekim 1910.

148 "İttihad ve Terakki", "Merkez Umuminin Beyanati", *Yeni İkdâm*, 29 Ekim 1910.

149 "The Turkish Loan", *The Manchester Guardian*, 29 October 1910; "Germans and the Turkish Loan", *The Manchester Guardian*, 31 October 1910.

150 "Affairs in Berlin", "German Ascendancy in the Near East", *The Observer*, 30 October 1910.

151 "The Turkish Loan", "A Agreement with German Group", *The Manchester Guardian*, 3 November 1910.

ve İskenderun'da bir liman inşası şartıyla demiryolunun oraya da uzatılması konusunda anlaşma imzaladıklarına işaret etmektedir¹⁵².

Osmanlı basını ve yabancı basın siyasi şart öne sürmeksizin kredinin onaylandığını vurgulamaktaydı. Ancak bu kredi anlaşması ile Türkiye'nin Fransız grubun önerdiğine göre 250.000 TL kaybettiğini de gazeteler eklemekteydi¹⁵³. Alman Bankalar konsorsiyumu ile Hükümet arasında 11.000.000 TL miktarındaki kredi için anlaşma sağlanmış, bunun 7 milyonunun bu yıl kalan 4 milyonunun gelecek yıl verileceği gazetelerde yer almıştır. Satın alma fiyatı 84'te sabitlenmiş ve faiz oranı %4 olarak ayarlanmıştır¹⁵⁴.

Anlaşmanın imza sürecine girdiği dönemde Hüseyin Cahid, "Londra istemez Berlin yapamaz" iddiasının birinci kısmı doğru çıktığına, İngiltere'nin yapmak istemediğine ancak Almanya'nın yapmak isteyip başarılı olduğuna yer vermiştir. Anlaşmanın Fransa ile yapılması planlanana göre daha az kârlı olduğu; ancak meselenin menfaat meselesi olmaktan çıkıp haysiyet ve namus meselesi olduğunu belirtilmiştir. Hüseyin Cahid, "Bugün bizim Almanya'dan istikraz akdetmemizi nahoş bir nazarla görenler varsa bundan dolayı ne Almanya'ya ne bize kabahat bulamazlar" demektedir¹⁵⁵. Anlaşmanın maddeleri, imzalanmasının ardından, 10 Kasım günü Tanin'de yer almıştır¹⁵⁶.

Aynı hafta yabancı elçiler Babı Ali'ye sözlü bir nota vererek düzensiz borçlar, Hükümetin iki yıl önceki görüşme şartlarına uygun şekilde ödeme yükümlülüklerinin yerine getirilmesi, ücretler vb harici konular ile ilgili şikayetlerin halledilmesindeki gecikmeye dikkat çekmişlerdir¹⁵⁷. İlaveten Almanya ile yapılan kredi anlaşması Fransız hissedarların Türk bonolarını satmasına ve güçlü bankaların müşterilerini, bunların satılması yolunda uyarmalarına neden olmuştur. Bu Türk tahvillerindeki ani düşüşü beraberinde

152 Mahmud Muhtar, a.g.e., s.120.

153 "Turkish Loan Concluded", *The Observer*, 6 November 1910. Times da Almanlarla yapılan anlaşmada tahvil ihraç oranının brüt 84 olduğunu -ki bu 81,5-82 nete tekabül ediyor-Credit Mobilier'in 86 net önerdiğini ve Osmanlı Bankasının da daha iyi şartlar önereceğini belirtmişti. O da Türkiye'nin en az 240. 000 TL fazla ödeyeceğini belirtmektedir. Bkz. "The Turkish Loan", "Terms of the Contract", *The Times*, 8 November 1910.

154 "Turkish Loan", "The German Agreement", *The Manchester Guardian*, 7 November 1910, s.7. Kredi şartlarının ayrıntısı için bkz. "The Turkish Loan", "Composition of the German Syndicate", *The Manchester Guardian*, 11 November 1910; "The Turkish Loan", "Secured By a German Syndicate", "A Possible £ 2.000.000", "Times Correspondent", *The Manchester Guardian*, 10 November 1910; "The Turkish Loan", "Signature of the Contract", *The Times*, 10 November 1910. Kredi şartları, İstikrazın Tanin'e yansımaları ile ilgili ayrıca bkz. Faysal Mayak, *Tanin Gazetesine Göre II.Meşrutiyet Döneminde Osmanlı-Alman İlişkileri (1910-1912)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2008, ss.5-48. Bu borçlanma %4 faizli gümrük istikrazı olarak geçmektedir. Daha sonra bu istikrazın 4.000.000'u bulan ikinci kısmından vazgeçilmiştir. İstikraza karşılık olarak İstanbul gümrüklerinden yılda 550.000 lira tahsis olduğu için *gümrük istikrazı* adını taşımaktadır. Bkz. Yeniay, ss. 105-106.

155 "İstikraz", *Tanin*, 8 Kasım 1910.

156 "İstikraz", *Tanin*, 10 Kasım 1910.

157 "Creditors on the Allert", *The Manchester Guardian*, 11 November 1910.

getirmiştir. Bu şekilde Türk konsolide tahvilleri dışında Osmanlı Bankası ve Turkish Tobacco gibi tüm diğer Türk tahvilleri gerilemeye katılacaktır¹⁵⁸. Paris ve Londra borsalarında Osmanlı fonların düştüğüne dair Osmanlı basınında da uyarılar yer alacaktır¹⁵⁹.

Anlaşmanın imzalanması eleştirilerin dinmesi için yeterli olmamıştır. Cassel'in istikrazdaki rolü ve Cavid Bey tarafından kayırılıp kayırılmadığı Mebusan Meclisi'nde tartışmalara neden olurken¹⁶⁰ *Şehrah* gazetesi yazarı olan ve İttihat Terakki'nin mali politikalarını eleştiren bir isim olarak karşımıza çıkan Zeki Beyin¹⁶¹ de 1911 yılı içinde istikraz sürecinden, *Tanin*'in tutumundan ve Avrupa basınında çıkan haberlere yeterince karşılık verilemediğinden yakınan, söz konusu istikraz şartlarının ağır olduğunu belirten tepkileri gündeme gelmiştir¹⁶².

158 "France", "The Turkish Loan Rupture", *The Times*, 4 November 1910.

159 "Paris Borsası", *Yeni İkdâm*, 28 Ekim 1910.

160 Bkz. MMZC. 16 Şubat 1326, İçtima:3, Devre:1, Cilt:3, s.331-338, 345.

161 *Şehrah* gazetesi yazarı Zeki Bey, TMB yakından takip etmektedir. Belirtildiği üzere TMB ve Cavid Bey arasındaki ilişkiye dair söz konusu gazetede yazılar yayınlanmaktadır. Duyun-u Umumiye'de çalışmakta olan Zeki Bey, Brom madeni gibi İttihat ve Terakki dönemindeki çeşitli imtiyazları da masaya yatırmaktadır. Temmuz 1911'de Zeki Bey öldürülecek ve bu suikastın ardında muhalif kimliğinin olduğu genel kabul gören bir gerçek olarak karşımıza çıkacaktı. Zeki Beyin öldürülmesi hakkında ayrıntılı bir çalışma için Bkz. Mustafa Güncü, *Zeki Bey Suikasti Ve Basın*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2015.

162 "Zeki Beyin Beşinci Muhakemesi", *Tanin*, 8 Kasım 1911; Güncü, *a.g.t.*, ss. 54-63.

Sonuç

1910 yılı kredi görüşmeleri dönemin devlet adamlarının anılarında yer almakla birlikte konuyla ilgili bütüncül bir çalışmaya rastlanmamaktadır. Dönemin basını ise gelişmeleri ayrıntıları ile bize sunmaktadır. 1910 yılında sıradan bir devlet borcu özelinde meydana gelen bu olaylar görüldüğü üzere uzun bir süre Avrupa hatta Amerika mali ve siyasi çevrelerini meşgul etmiştir. Süreç sadece bir istikraz meselesi olmaktan çıkıp Osmanlı ekonomisinin ve dış politikasının tartışıldığı bir zemine oturmuş, Büyük Devletlerin istekleri ardı ardına gelmiştir. Bu açıdan söz konusu süreç bir kredi görüşmesinin devletler arasında nasıl siyasi-mali bir mücadele alanına dönüştüğüne ilişkin önemli bir örnektir. Osmanlı'nın istikraz akdetmek istediği Fransa'nın Tunus ve Cezayir konusundaki istekleri, İngiltere'nin Bağdat demiryolunu gündeme getirmesi mali ve siyasi politikanın ne derece iç içe geçtiğini açıkça göstermiştir. İşin mali boyutu ele alındığında Osmanlı Bankası, Credit Mobilier, Türkiye Milli Bankası ve Deutche Bank'ın başını çektiği Alman bankalar grubu başrolü oynamış, bundan diğerlerinin aksine Alman hükümetinin desteğine sahip Deutche Bank grubu galip çıkmıştır.

Basın, öncelikle yabancı devletlerin Türk kredisine karşı tutumunu ortaya koymaktadır. Almanya'nın kredi meselesinde Alman grubu tam anlamıyla desteklediği sürecin önünü açtığı görülmektedir. İngiltere'nin ise bu süreç boyunca açıkça Türkiye'ye kredi verme konusunda Cassel'i desteklemediği, Türkiye ile ilişkilerinde Fransa'ya bağlı kaldığı tespit edilmektedir. Bununla birlikte bütün İngiliz basınının ya da bütün Fransız basınının aynı çizgide olduğunu söylemek hata olur. Burada gazetelerin konuya bakışındaki farklılıkları da tespit etmek mümkün olmaktadır. İngiliz Dış İşlerinin siyasetiyle paralel biçimde İngiliz kamuoyunun Türk kredisine olumlu bakmadığı tespit edilmekle birlikte *The Guardian* ve *The Economist*'in bazı zamanlarda daha objektif ve eleştirel bir perspektif kullandığı, İngiliz mali çıkarlarını Fransa'ya endekslenen siyasi çıkarlardan ayırmaya çalıştığı, konuya Osmanlı devleti açısından da bakmaya çalıştığı saptanmıştır. *Times* ise doğrudan resmi İngiliz siyasetini yansıtmaktadır. Aynı durum Fransız basınında da *Figaro* için geçerlidir. *Figaro*, belirtildiği üzere farklı bir ses olmayı başarmıştır. Onun dışındaki Fransız matbuatının, Fransız hükümetini destekler bir strateji izlediği, Cassel'e ve Osmanlı tarafına savaş açtığı belirlenmiştir.

Osmanlı basınında *Tanin*'in editörü Hüseyin Cahid'in bizzat İttihat ve Terakki ağzından konuştuğu saptanmıştır. Cassel hem Hüseyin Cahid hem de Cavid Bey için bir kurtarıcı olarak görülmüştür. Osmanlı basınının, İngiliz basının aksine Cassel'i sahiplendiği tespit edilmiştir. TMB'nun katılmakta başarısız olduğu 1909 yılındaki girişim bile Osmanlı basınına Cassel'e destek olur nitelikte ele alınırken İngiliz ve Fransız matbuatında eleştirilerle karşılaşması buna en

büyük örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. *İkdam* ve *Sabah* gibi daha muhalif çizgideki gazeteler ise başlangıçta istikrazın Fransa ile yapılmasını desteklemiş bununla birlikte bu devletin isteklerinin siyasi alana müdahaleye dönüşmesi üzerine Fransa'ya karşı eleştirilerde merkez siyasete yakın gazetelerle hem fikir bir çizgi takip ettikleri belirlenmiştir.

İç politikadaki yankıları belirtildiği gibi olan istikraz sürecinin sonunda, Cavid Beyin İngiltere'ye karşı olan meyline ve Cassel'in istikraz girişimlerindeki tüm çabalarına rağmen desteklenmeyen TMB pes etmek zorunda kalmıştır. Uluslararası finansal ilişkilerin yerini ve değerini saptama adına; 1910 kredi görüşmeleri süreci ve kredinin Almanya'ya verilmesi aslında Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşına giden süreçteki seçeneksizlik içinde Almanya'yı seçmesine benzer bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuşkusuz ki Fransa'nın geri dönülmez tavrı ve İngiltere'nin, İngiltere- Türkiye ilişkilerini İngiltere-Fransa ilişkilerinin yanında ikinci plâna atan tutumu dolayısıyla Osmanlı Devleti kısa bir süre içinde Almanya ile anlaşma sağlamak suretiyle müttefik olma yolunda önemli bir inisiyatif yakaladı.

KAYNAKÇA

I. Resmi Yayınlar

MMZC. 16 Şubat 1326, İçtima:3, Devre:1, Cilt:3.

II. Süreli Yayınlar

Daily Mirror

Sabah

Şehrah

Tanin

The Manchester Guardian

The Observer

The Times

Yeni İkdam

III. Kitaplar

EARLE, Edward Mead, *Bağdat Demir ve Petrol Yolu Savaşı*, Örgün yayınevi, İstanbul, 2003.

ELDEM, Vedat, *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

ELDEM, Ethem, *Gülbenkyanların İzinde*, Sakıp Sabancı Müzesi Yayınları, İstanbul, 2006.

FEIS, Herbert, *Europe The World's Banker 1870-1914, An Account of European Foreign Investment and the Connection of World Finance with Diplomacy Before the War*, Yale University Press, New York, 1930.

GRAVES, Philip, *İngilizler ve Türkler Osmanlı'dan Günümüze Türk İngiliz İlişkileri 1789-1939*, Çev. Yılmaz Tezkan, Yayına Haz. Mustafa Everdi, 21.yy Yayınları, Ankara, 1999.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, *Ekonomi Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1993.

İNÜĞÜR, Nuri, *Basın ve Yayın Tarihi*, Çağlayan Kitapevi, İstanbul, 1982.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Hürriyet'i Beklerken, İkinci Meşrutiyet Basını*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.

Mahmud Muhtar, *Maziye Bir Nazar*, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1999.

Mustafa Celalettin Paşa, *Eski ve Modern Türkler*, Çev. Güven Beker, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

OKUMUŞ, Ali, *Osmanlı Coğrafyası'nda Petrol Mücadelesi*, Kalust S. Gülbenkyan ve Türk Petrol Şirketi, Taşmektap Yayınları, İstanbul, 2015.

YENİAY, Hakkı, *Yeni Osmanlı Borçları Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1964.

IV.Makaleler

BURMAN, John, "Politics and Profit: The National Bank of Turkey Revisited", *Oriens*, Vol. 37,2009, pp. 225-236.

GÜRSEL Seyfettin, "Osmanlı Dış Borçları", *Türkiye Ansiklopedisi*, C. III, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, ss.672-687.

KENT, Marian, "Agent Of Empire? The National Bank of Turkey and British Foreign Policy", *The Historical Journal*, Vol. 18, No. 2, Jun., 1975, pp. 367-389.

TOKLU, Hakkı, "Türkiye Mali Tarihi", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, Cilt: IX, İstanbul, 1953, ss.344-354.

TEZEL, Yahya Zekai, "Notes on the Consolidated Foreign Debts of The Ottoman Empire", *Osmanlı İmparatorluğu'nun Konsolide Dış Borçları Üzerine Notlar*, The Turkish Yearbook of International Relations, 1972.

YELLİCE, Gürhan, "Balkan Savaşlarından Birinci Dünya Savaşına Osmanlı Yunan İlişkilerinde Sakız ve Midilli Meselesi, 1912-1914", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Vol.17/2, 2017,

V. Tezler

GÜNCÜ, Mustafa, *Zeki Bey Suikasti Ve Basın*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2015.

MAYAK, Faysal, *Tanın Gazetesine Göre II.Meşrutiyet Döneminde Osmanlı-Alman İlişkileri (1910-1912)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Antalya, 2008.